

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту
«_____» _____ 2024 р.,
протокол № _____
Зав. кафедри _____
(підпис)

Кваліфікаційна робота
на здобуття другого (магістерського)
рівня вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У
СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Виконав: студент II курсу, групи ФП-601,
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми Практична психологія
Василець Владислав Львович

Науковий керівник:

Рецензент:

Захищено «___» _____ 2024 р.

Кількість балів: _____

Значення оцінки _____

Голова Екзаменаційної комісії _____

Полтава-2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	7
1.1. Психологічні особливості креативності особистості та лідерства	7
1.2. Психологічна характеристика студентського віку.....	27
1.3. Особливості проявів креативності юнаків.....	35
1.4. Психологічний аналіз лідерської поведінки в юнацькому віці.....	41
Висновки до першого розділу.....	54
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	58
2.1. Теоретичні передумови підбору методів.....	58
2.2. Опитувальник креативності (за Д. Джонсоном).....	65
2.3. Тест креативності (за Ф. Вільямсом).....	66
2.4. Діагностика схильності до певного стилю лідерства (за Є. П. Ільїним).....	68
Висновки до другого розділу.....	69
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	70
3.1. Організація емпіричного дослідження.....	70
3.2. Специфіка креативності студентів.....	71
3.3. Аналіз особливостей стилю лідерства досліджуваних.....	76
3.4. Статева специфіка креативності та лідерства респондентів.....	78
Висновки до третього розділу.....	83
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство вимагає від особистостей не лише виконання завдань за встановленими правилами, але й виховання творчої, креативної індивідуальності. Ця особистість вирізняється здатністю до самостійного мислення, генерації оригінальних ідей та прийняття сміливих та нестандартних рішень.

В реальних умовах, які постійно змінюються в особистому і професійному житті, виявляється, що найефективніше орієнтується та працює та саме творча, гнучка та креативна особистість. Це свідчить про те, що здатність створювати, управляти та пропонувати новаторські теорії і напрямки розвитку є ключовою у навігації через складні, нестандартні ситуації та в прийнятті обґрунтованих рішень.

Проблема творчості завжди привертала значний інтерес суспільства, оскільки саме талановиті, обдаровані особистості, здатні до творчості, є тими, хто породжує новаторське: ідеї, концепції, теорії, технології та нові напрямки розвитку. Ці індивіди відіграють ключову роль у вирішенні кризових ситуацій.

Зростання потреб соціального прогресу та науково-технічної революції, а також збільшення складності та масштабів завдань, які ставляться перед суспільством, викликають потребу в глибоких дослідженнях та розвитку креативності. Це означає виявлення закономірностей творчого процесу, розробку методології та теорії креативності, а також створення ефективних методик підготовки творчих кадрів і обдарованих фахівців у різних галузях. Ці особи повинні мати інтелектуальну готовність до вирішення нових та складних завдань, що стоять перед суспільством.

Процес становлення креативності в контексті загальних розумових здібностей був вивчений такими вченими, як А.В. Брушлинський, Дж. Гілфорд, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, О.М. Матюшкін, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, О.К. Тихомиров, І.Г. Тітов, Е.П. Торренс, М.О. Холона; основні вираження креативності у навчально-професійній діяльності особистості

висвітлювали О.Є. Антонова, А.Є. Банюхова, І.В. Басинська, І.Г. Васильєва, М.Г. Вієвська, Л.Г. Пузеп.

В особливо актуальному контексті проблема креативності та чинників її формування стає важливою в юнацькому віці, коли особистість демонструє високий рівень інтелектуального потенціалу та здатність до поєднання логічного та ірраціонального мислення в розумовій діяльності. У цьому періоді особа здатна генерувати значну кількість ідей на основі якісно нового рівня розумової діяльності та функціонування психіки.

Особливості виявлення креативності та творчих здібностей в юнацькому віці розкриваються в працях вчених, таких як Л.А. Аврамчук, А.Є. Банюхова, І.Г. Васильєва, І.В. Лов'янова, Г.П. Пустовіт та інші. Проблема розвитку креативності у юнаків залишається важливою в умовах постійних змін у сфері інтелекту та обробки інформації. У світлі цих змін особливу важливість набуває вивчення ролі лідерства у формуванні творчості в юнацькому віці. Розуміння і вдосконалення лідерських якостей визначає створення сприятливого середовища для розвитку творчого мислення та виявлення потенціалу. Таким чином, дослідження лідерства стає важливою складовою для розуміння та підтримки креативності у юнацькому віці, що і зумовило актуальність магістерської роботи на тему – «Психологічні особливості креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей».

Мета дослідження – теоретично вивчити і емпірично дослідити особливості креативності та лідерства у студентів ЗВО.

Відповідно до мети були сформульовані **завдання** дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз особливостей креативності і лідерських якостей особистості, їх становлення в студентському віці;
- 2) обґрунтувати методичні основи та методики дослідження особливостей креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей;
- 3) дослідити психологічні особливості креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей.

Об'єктом нашого дослідження виступають особливості розвитку особистості юнаків.

Предмет дослідження – психологічні особливості креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що студенти технічних спеціальностей мають унікальні психологічні характеристики, які впливають на їхню креативність та лідерські здібності. Гіпотетично припускається, що існує взаємозв'язок між психологічними особливостями, зокрема рівнем творчості та лідерським потенціалом студентів технічних спеціальностей. При цьому, можливо, що деякі психологічні чинники, такі як толерантність до невизначеності, впливають на обидві ці характеристики. Креативність студентів технічних спеціальностей характеризується значним рівнем інтелектуальності, ініціативності, оригінальності мислення, здатністю до генерування нових ідей та рішень.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: принципи та закономірності становлення креативності в контексті загальних розумових здібностей (Дж. Гілфорд, Т.М. Матюшкін, В.О.Моляко, С.Л. Рубінштейн, І.Г. Тітов, Е.П. Торренс); специфіку професійної підготовки та вагомість особистісних рис у професійній діяльності сучасного фахівця (В.Г. Гамаюнов, Н.В. Добровольська, Н.І. Жигайло, О.М. Красова, Г.В. Осовська, Л.В. Помиткіна, Д.В. Прасол, Ю.Л. Романишин, О.О. Самохвал, О.М. Харцій); особливості особистісного розвитку в юнацькому віці (Л.А. Аврамчук, М.М. Заброцький, Н.Є. Завацька, Г. Крайг, В.Ф. Моргун).

Методи дослідження. Для розв'язання виокремлених завдань було застосовано загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (тестування, опитування, дослідницькі процедури Опитувальник креативності Д. Джонсона, Тест креативності (за Ф. Вільямсом) та Методика діагностики схильності до

певного стилю лідерства (за Е.П. Ільїним), методи статистичної обробки даних (Критерій χ^2 - Пірсона).

Емпірична база. У дослідженні взяли участь 60 студентів (30 дівчат та 30 хлопців), які навчаються у Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні теоретичних уявлень про особливості креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у просвітницькій роботі зі студентами, спрямованій на оптимізацію їх творчих здібностей та лідерських якостей.

Апробація. Основні ідеї дослідження були представлені на I Міжнародній науково-практичній конференції «Прояви резильєнтності на різних рівнях системи: сім'я, освіта, суспільство під час війни» (м. Полтава, 23 листопада 2023 р.).

Структура та обсяг роботи. Вирішення окреслених задач зумовило логіку і структуру нашої роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків і рекомендацій, списку використаних джерел та додатків. Зміст роботи викладений на 89 сторінках друкованого тексту, вміщує 3 таблиць та 7 малюнків. Список використаних джерел нараховує 62 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Психологічні особливості креативності особистості та лідерства

Проблема креативності та творчих здібностей останнім часом набуває особливої актуальності з огляду на вагомість створення унікальних продуктів у різних галузях виробництва, маркетингу та інших видів діяльності. Разом із тим, проблема креативності вже тривалий час виступає предметом наукових пошуків у різних контекстах, хоча її природа та чинники формування остаточно не визначені.

У сучасній психології та педагогіці проблема креативності і творчих здібностей займає важливе місце, як проблема розвитку особистості (Л.С. Виготський, Я.А. Пономарьов, В.М. Дружинін, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, А.В. Морозов, Д.Б. Богоявленська, Р. Арнхейм, Дж. Гілфорд, Е.П. Торренс, Д. Тейлор, Дж. Рензулі, С. Меднік, Дж. Фельдхьюзен, Р. Стернберг, Г. Айзенк, А. Маслоу, К. Роджерс та ін. [4, 8, 15, 28]).

Творчі здібності розглядаються як творчий продукт (Р. Арнхейм, Д. Тейлор, Р. Стернберг [15]), як окрема здібність (Дж. Гілфорд, Г. Айзенк, Е.П. Торренс [4]), як особистісна риса (А. Маслоу [15]), як творчий процес (Д. Фельдман).

Останнім часом, як зазначає О.Є. Антонова [1], поряд із поняттям «творчі здібності» все частіше використовується поняття «креативність». Аналогу в російській та українській мовах цьому слову немає. У буквальному перекладі російською креативність означає «творческість». Як зазначає С.С. Степанов, цей термін набув у вітчизняній психології значного поширення, майже витіснивши словосполучення, що існувало раніше, творчі здібності. Ці поняття на перший погляд здаються синонімічними, що викликає сумніви у доцільності введення іншомовного терміну. Однак креативність правильніше визначати не стільки як певну творчу здібність або

їх сукупність, скільки як здатність до творчості. Отже ці поняття хоча і дуже близькі, проте не ідентичні.

У психологічній науці, за словами Н.Ф. Шевченко, часто ототожнюють поняття «творчість» та «креативність», «творчі здібності» та «креативність», що мають багато спільних рис. У сучасному психологічному словнику, креативність визначається як «здатність творити, здатність до творчих актів, що ведуть до нового, незвичайного бачення проблеми чи ситуації» [53]. Є.П. Ільїн під креативністю розуміє «здібність до творчості, перетворення інформації та відмова від стереотипних способів мислення» [18]. Е. Фромм інтерпретує креативність як вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення власного досвіду. Таким чином, аналізуючи визначення поняття «креативність», вчені виокремлюють два аспекти: здатність до творчості та нове, нестандартне бачення проблеми.

Творчість розуміють здебільшого як створення нового. Труднощі під час визначення поняття пов'язані з відсутністю безпосередньо операціонального, психологічного наповнення творчості. Більшість сучасних дослідників вважають, що креативність – це здатність створювати продукт, який має новизну і при цьому відповідає своєму контексту. Таким продуктом може бути, наприклад, ідея, музичний твір, оповідання або ж реклама.

Результати досліджень з проблеми взаємозв'язку інтелектуальних здібностей з креативністю суперечливі, іноді взаємовиключні. Виділяють три основних підходи до вирішення цієї проблеми.

Прихильники першого визнають, що креативність – це виявлення стійких особливостей особистості та своєрідна основа її глибинної Я-концепції (О.М. Матюшкін, та ін. [7]).

Представники другого підходу вивчають креативність як різновидність інтелектуальної поведінки (Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг, Л. Термен та ін. [41]). Зокрема, Г. Айзенк, опираючись на значущі кореляції між коефіцієнтом інтелекту і тестами Дж. Гілфорда [18] на дивергентне

мислення, вважає креативність компонентом загальної розумової обдарованості.

Дослідники, які працюють у рамках третього підходу, розглядають інтелект як необхідний компонент творчих здібностей (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Е. Торренс та ін. [60]). Інтелект, включений у структуру творчих здібностей, певним чином пов'язаний з ними.

Основоположниками теорії креативності є Дж. Гілфорд і Е.П. Торренс. Ці дослідники пов'язували дану особистісну якість із дивергентним мисленням, яке направлене на вирішення завдань, що допускають декілька нестандартних рішень, декілька правильних відповідей [57].

Е. Торренс [60] стверджує, що креативність може проявитися тільки на достатньо високих рівнях інтелекту. Між коефіцієнтом інтелекту та результатами дивергентних тестів встановлено залежність певного характеру: при низькому показнику інтелекту ніколи не виявляються високі показники дивергентного мислення, але чим вищий коефіцієнт інтелекту, тим більша ймовірність великого творчого потенціалу, хоча сам по собі високий коефіцієнт інтелекту ще не характеризує високий рівень дивергентних здібностей.

Однією з ранніх психологічних концепцій креативності є концепція С. Медніка. Науковець запропонував психологічну концепцію креативності, в основі якої – асоціації. Вчений вважав, що креативність – це здатність долати стереотипи на етапі мисленнєвого синтезу та у широті поля асоціацій. Творчий процес, за С. Медніком – це перебудова асоціативних елементів у нові комбінації, а також подолання стереотипів [28].

Дж. Рензуллі розглядає креативність як особливості поведінки особистості, які виражені в оригінальних засобах виробництва продукту, досягненнях вирішення проблеми, в нових підходах до проблеми з різних точок зору. Ф. Баррон [57] розглядає креативність як здатність привносити щось нове в досвід; М. Воллах – здатність породжувати оригінальні ідеї в умовах рішення або постановки нових проблем, С. Тейлор – сукупність

різних здібностей, кожна з яких може бути представлена в певній мірі; він виділив 52 критерії обдарованості [57]. А.В. Морозов, узагальнюючи ці дослідження, зауважує, що всі вони об'єднуються припущенням, що кожен індивідуум володіє якимись гіпотетичними властивостями, релевантними здібностям до творчості [32]. Він наводить висновки, зроблені Л.Б. Єрмолаєвою-Томіною [57] при узагальненні підходів до визначення креативності в зарубіжних дослідженнях; вона підкреслює розуміння цього явища як сукупності різноманітних здібностей, які можуть бути представлені в тієї або іншої індивідуальності тією або тією мірою, і називає такі ознаки креативності: відкритість досвіду, чутливість до нових проблем; широта категоризації, віддаленість асоціацій, широта асоціативного ряду; швидкість мислення, здатність переходити достатньо швидко від однієї категорії до іншої, від одного способу рішення до іншого; оригінальність мислення, самостійність, незвичність, дотепність рішення.

Важливу роль у розуміння сутності поняття «креативність» внесла «теорія інвестування» Р. Стернберга та Д. Любарта [57]. Вчені визначають креативність як здатність йти на розумний ризик, готовність долати перешкоди, наявність внутрішньої мотивації, толерантність до невизначеності, готовність протистояти думці оточуючих. Відповідно до цієї теорії, ініціювання оригінальних ідей залежить від когнітивних, особистісних та мотиваційних ресурсів людини. До когнітивних ресурсів особистості відносять такі: пошук проблеми, визнання проблеми як такої, конвергентне та дивергентне мислення, інсайт, оцінка конкурентних ідей та знання. Особистісні ресурси включають: новаторський стиль мислення, толерантність, наполегливість, готовність йти на інтелектуальний ризик, сміливість та незалежність поглядів. До мотиваційних ресурсів автори відносять сконцентрованість на задачі, а не на меті. В теорії інвестування неабияке значення має інтелект (конвергентне мислення).

Інтелектуальна ініціатива операціонально визначається через показники діяльності досліджуваного в незвичній для нього ситуації гри у «циліндричні

шахи» з виділенням стимульно-продуктивного, евристичного і креативного рівнів ІА. Творчі здібності автор розглядає не як особливий, самостійний вид здібностей чи окрему модальність, вони характерні для будь-якого виду праці. Креативність – це здатність не просто виконувати будь-яку діяльність на вищому рівні, але й перетворювати і розвивати її, здатність до ситуативно нестимульованої продуктивної діяльності.

Отже, не особлива специфічна здібність, а позиція суб'єкта діяльності визначає можливість творчих досягнень, вважає Д.Б. Богоявленська. Своєрідним фундаментом інтелектуальної активності є розумові здібності, які визначають ширину і глибину пізнавального процесу, але проявляються не безпосередньо, а переломлюючись через мотиваційну структуру особистості.

Н.С. Лейтес розуміє творчі здібності як особливу сторону розумових здібностей та особистості в цілому, як індивідуальну своєрідність. Визначення творчої обдарованості через знаходження коефіцієнта інтелекту (IQ) не достатньо для виявлення рівня обдарованості. Більше того, надзвичайно високий IQ (170 і вище) у дитини не сприяє розвитку творчо продуктивної особистості.

М.О. Холодна вважає креативність одним із типів інтелектуальних здібностей, що полягає у здатності породжувати велику кількість оригінальних ідей у нерегламентованих умовах діяльності. Креативність у вузькому значенні слова – це дивергентне мислення (операції дивергентної продуктивності за Дж. Гілфордом [58]), особливістю якого є готовність до висунення великої кількості однаково правильних ідей щодо одного й того ж об'єкта. Основою дивергентних здібностей (показників швидкості (вільності) і оригінальності ідей в тестах вербальної та невербальної креативності) є, на думку автора, високі рівні сформованості понятійного досвіду і мимовільного інтелектуального контролю. Креативність у широкому розумінні слова М.О. Холодна трактує як творчі інтелектуальні здібності, в тому числі здатність доповнювати досвід (Ф. Баррон [57]), породжувати

оригінальні ідеї під час вирішення або постановки нових проблем (М. Воллах), усвідомлювати прогалини і протиріччя, формулювати гіпотези щодо елементів ситуації, яких не вистачає (Е. Торренс [58]), відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж. Гілфорд).

На думку В.М. Дружиніна, поняття творчості не збігається із поняттям діяльності (творчість спонтанна, не піддається контролю свідомості, плануванню і т. д.). Творча активність детермінується творчою (внутрішньою) мотивацією, проявляється в особливих (нерегламентованих) умовах життєдіяльності. Але існують обмеження рівня її прояву: «верхнім» є рівень загального інтелекту, а «нижнім» – мінімальний рівень інтелекту, до досягнення якого креативність не проявляється.

Під креативністю розуміють здатність людини до конструктивного та нестандартного мислення та поведінки, усвідомлення та розвитку власного досвіду. Вона вважає, що креативність проявляється в багатій уяві, почутті гумору, прихильності до естетичних цінностей, а також вмінні деталізувати образи проблеми.

О.В. Морозов висловив думку, що в традиційній психології і педагогіці креативність розглянуто як особистісну категорію, суперечки стосувалися уточнення її трактування як дивергентного мислення, або як інтелектуальної активності, або як інтегрованої якості особистості.

В.О. Моляко [24] розробив системно-стратегічну концепцію мислення, яка є організуючою та регулюючою складовою системи творчої діяльності. Суть концепції полягає у готовності до творчої діяльності, наявності у конкретного суб'єкта умінь та навичок для реалізації цієї діяльності. Результат творчої діяльності – творчий продукт. Автор вважає, що креативність є ядром творчого потенціалу, а творча обдарованість особистості включає сенсорно-перцептивний та інтелектуально-мисленнєвий компоненти, а також високий рівень продукування образів, фантазії та уяви.

В.А. Роменець розуміє творчість як механізм продуктивного розвитку, становлення особистості, що здійснюється за ознакою вчинку [38].

В.А. Роменець вирішує питання про психологічний механізм творчості, яким, на його думку, є трансдукція – перехід від суб'єктивно-психічної системи (від задуму) до матеріально-мовної (втілення задуму у певному предметі) [38].

Ще одним поглядом на природу креативності є концепція вітчизняного вченого С.Д. Максименка [20]. Науковець визначає креативність як природну властивість особистості, що існує з народження людини; як найвищу форму активності особистості. Креативність – це така активність, яка втілюється в продуктах творчості. Завдяки креативності людина проявляє себе, висловлює свій внутрішній світ, змінюючи його. Особистість створює не тільки зовнішній світ, але і свій внутрішній. Велике значення набувають дослідження, результати яких дозволяють відшукати способи вивчення креативності, яка є передумовою розвитку особистості.

Сучасні дослідники І.Б. Дерманова та М.А. Крилова [13], виокремили нові види креативності: невербальна та вербальна, вербально-символічна, вербально-семантична, вербально-асоціативна та креативність як творче відношення до життя. А також було виявлено, що дані типи креативності не корелюють між собою.

Як зазначає Я.З. Василькевич [6], основою для виділення окремих груп висококреативних індивідів є і така психологічна риса, як спрямованість особистості. Тут існують дві протилежні точки зору. Прихильники першої вважають, що для досягнення висококреативного результату індивід повинен бути відкритим зовнішнім враженням, направленим наче назовні, з живим відгуком на все навколишнє, з високим енергетичним потенціалом, здатним до спілкування. Це допомагає збирати у зовнішньому світі інформацію, необхідну для отримання оригінального, неординарного результату. Прихильники другої стверджують, що тільки самозаглиблений аналіз, замкнутість, відсторонення від усього буденного, суєтного дадуть змогу досягнути того високого ступеня зосередженості, який характерний для справжнього творця. У психологічному плані ця проблема проектується на базові характеристики особистості: екстраверсію – інтроверсію, а також,

відповідно, на стильові особливості пізнавальних процесів, або когнітивні стилі: поле залежність – полenezалежність, імпульсивність – рефлексивність.

Когнітивні стилі за типом сприймання (поле залежності – полenezалежності) відображають особливості вирішення перцептивних задач. Полenezалежність характеризується тим, що людина орієнтується на зовнішні джерела інформації, схильна ігнорувати менш помітні риси об'єкта, який аналізується. Це створює їй певні труднощі у процесі вирішення перцептивних задач. Полenezалежність пов'язана з орієнтацією людини на внутрішні джерела інформації (знання і досвід), тому вона зазнає меншого впливу зовнішніх орієнтирів, схильна виділяти у ситуації її суттєві, а не більш помітні риси. Це глобальна домінуюча тенденція особистості орієнтуватися під час вирішення проблеми або на інших людей (полenezалежність), або на самого себе (полenezалежність). Указані стилі розглядають як прояв індивідуальності в мотиваційно-смысловій сфері.

Когнітивні стилі за типом реагування (імпульсивність-рефлексивність) характеризують індивідуальні відмінності у схильності приймати рішення швидко або повільно. У ситуації невизначеності, коли потрібно правильно обрати із декількох альтернатив, імпульсивні люди схильні реагувати швидко, висуваючи гіпотези без аналізу всіх можливих альтернатив. Для рефлексивних осіб характерний уповільнений темп реагування, вони перевіряють гіпотези, рішення приймають на основі ретельного попереднього аналізу ознак альтернативних об'єктів. Основна відмінність між полюсами імпульсивності-рефлексивності полягає в обсязі інформації, яку людина збирає до прийняття рішення: імпульсивні приймають рішення на недостатній інформаційній основі, рефлексивні ж враховують максимально повну інформацію про ситуацію [7].

Пізнавальні стилі, як підкреслює М.О. Холодна, є своєрідним посередником між «ментальним світом» суб'єкта і «світом реальності», забезпечуючи таку унікальну людську якість, як «індивідуальність творчого розуму» [45].

Креативність є достатньо динамічною характеристикою особистості і формується у ряді етапів. Так, Е.П. Торренс, В.М. Дружинін, Д.Б. Богоявленська, В.С. Юркевич [4, 15] виділяють дві фази розвитку креативності. Перша фаза характеризується відсутністю будь-якої спеціалізації – дитина творить в різних напрямках культури. Цей сенситивний період розвитку креативності припадає на вік від 3 до 5 років. Механізм її формування – наслідування значущого дорослого як креативного зразку. У дитини з'являється потреба діяти як дорослий, зрівнятися з ним. У дошкільників спостерігається масовий прояв творчості, котрий відображає природну поведінку дитини, бо у неї відсутній досвід, що заважає їй творити. Згодом, в процесі розвитку, помічається схильність дитини до того або іншого виду занять і у віці 13-20 років виникає «спеціалізована» креативність, тобто здатність до творчості у певному виді діяльності. На цьому етапі особливого значення набуває професійний зразок.

Перші методи розвитку креативного мислення були розроблені Дж. Гілфордом, Е.П. Торренсом, Р. Крачфілдом, Де Боно [18] і отримали широке застосування в шкільній практиці. У вітчизняній психології і педагогіці розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В.М. Дружинін, Н.В. Хазратова, Н.А. Багдасаров, Н.Д. Бабаєва, В.О. Маляко [37]). Серед нових методів стимулювання творчості найбільшу увагу привертають методи синектики, метод «брейнстормінгу», «ТРИЗ» (способи розв'язання винахідницьких задач), морфологічного аналізу, конференція ідей, гірлянди асоціацій. Одним з ефективних шляхів розвитку дивергентного мислення й когнітивного стилю є різні форми інтелектуальних тренінгів. Розроблені програми, котрі направлені на розвиток особистісних компонентів творчості (в описі Т.М. Позняк [35]).

Т.А. Баришева та Ю.А. Жигалов [35] розробили теоретичну модель структури креативності як системного психічного утворення, що включає в себе наступні компоненти: мотиваційний, емоційний, інтелектуальний, естетичний, екзистенціальний, комунікативний, компетентнісний. Саме

сукупність даних компонентів дозволяє особистості бути готовим змінювати та конструювати власну поведінку відповідно до задач, які висуває оточення. Таким чином, людина має можливість проявити творчий стиль поведінки у різних сферах життєдіяльності. Автори наголошують на різниці між творчістю та креативністю, адже творчість – це як процес, так і результат, а креативність – суб'єктивна передумова творчості.

Л.Г. Пузеп [36] зауважує, що креативність особистості є цілісним системним утворенням, яке представляє собою сукупність взаємопов'язаних структурних компонентів (креативних здібностей, креативної мотивації, креативної спрямованості, креативної установки, креативно-вольового акту, креативної активності, рівня креативних домагань), що визначає творчий характер діяльності людини і саме виявляється і розвивається в процесі цієї діяльності за допомогою таких механізмів, як рефлексія, саморегуляція, самооцінка.

Структура креативності особистості (за Л.Г. Пузеп [36]) утворена сім'ю взаємопов'язаними компонентами і включає в себе:

креативні здібності, що виступають як ядро креативності та складають основу будь-якого творчого процесу;

креативну мотивацію, що спонукає людину проявляти креативні здібності у творчій діяльності;

креативну спрямованість, що характеризується сукупністю стійких мотивів, які орієнтують людину у творчій діяльності;

креативну установку, яка передбачає готовність входження суб'єкта в творчу ситуацію і прийняття ним завдань, які в даний момент виникають;

креативно-вольовий акт, що виявляється в мобілізації вольових зусиль, подоланні можливих внутрішніх перешкод на шляху реалізації креативних здібностей;

креативну активність, яка виявляється в пошуці нестандартних шляхів самостійного вирішення виникаючих завдань;

рівень креативних домагань, що характеризує труднощі творчих завдань, які обираються людиною в своїй діяльності, на вирішення яких вона претендує.

Наявність креативних здібностей, за Л.Г. Пузеп [36], спонукає людину до їх реалізації в діяльності, тобто креативні здібності здатні породжувати креативну мотивацію. Реалізуючись в процесі творчої діяльності, креативні здібності визначають спрямованість цієї діяльності. На основі креативних здібностей у особистості формуються креативні установки – стан готовності людини до їх прояву. Наявність креативних здібностей дозволяє суб'єкту здійснювати креативно-вольовий акт – послідовно, за допомогою зусиль волі долати перешкоди на шляху реалізації креативних здібностей. Креативні здібності знаходять вираз в креативній активності – здатності людини реалізувати свої креативні потреби в осягненні і створенні нового оригінального продукту своєї діяльності. Креативні здібності визначають і рівень креативних домагань – показник труднощі цілей, які ставить перед собою людина в процесі творчої діяльності.

Структурні компоненти креативності пов'язані не тільки з ядром, а й один з одним. Прагнення особистості проявляти креативні здібності в творчій діяльності (креативна мотивація) знаходить вираження у системі стійких мотивів, що орієнтують людину у творчій діяльності (креативна спрямованість), реалізація якої здійснюється через креативну установку особистості, пов'язану з креативно-вольовим актом, оскільки готовність здійснювати креативну діяльність вимагає від суб'єкта мобілізації вольових зусиль. В свою чергу, креативно-вольовий акт знаходить вираження у креативній активності як подолання інерції, прояв потреби в пошуку нестандартних шляхів вирішення виникаючих завдань. У той же час реалізація креативної активності пов'язана з рівнем домагань особистості і проявляється у виборі нею ступеня складності завдання, на яке людина орієнтується в процесі творчої діяльності, спонукувана певними мотивами.

Таким чином, рівень креативних домагань знаходить вираз у креативній мотивації особистості.

Розвиток креативності особистості відбувається під впливом різного ступеня інтенсивності психологічних механізмів. Базовим серед них виступає рефлексивний механізм, що спонукає особистість до постійного критичного осмислення своєї діяльності, що сприяє привнесенню в останню елементів творчості, а значить, сприяє розвитку креативних здібностей особистості і креативності в цілому.

У вітчизняній психологічній науці поряд із поняттям «креативність» тривалий час використовували поняття «творчість», «творча діяльність». До теперішнього часу не визначено єдиного психологічного критерію творчої діяльності. Один із найбільш поширених критеріїв пов'язує творчу діяльність з появою психічних новоутворень: тим загальним, що властиво всім продуктивним процесам (перцептивних образів – за В. П. Зінченко, знань – за В. В. Давидовим, цілей і мотивів – за О.М. Леонтьєвим і О.К.Тихомировим, способів дій – за Я.О. Пономарьовим, пізнавальної мотивації – за О.М. Матюшкіним). Інші дослідники розглядають творчість як особистісний інтегративний показник, виділяючи при цьому різні підстави: емоції у якості основи для породження нових ідей (В.Д. Шадріков); інтелектуальну активність, пов'язану з виходом за межі заданого (Д.Б.Богоявленська); естетичне ставлення до світу (О. О. Мелік-Пашаєв) та ін. [4, 27, 42].

Та все ж значимим є те, що психологічна наука показала фундаментальне значення діяльнісного підходу до формування творчості (Д.Б. Богоявленська, А. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, В. В. Давидов, О.В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, М. М. Поддьяков, Я. О. Пономарьов, В.А.Роменець, С. Л. Рубінштейн та ін. [4,8, 34]).

Розробляючи проблематику творчості в рамках діяльнісного підходу, О.М. Леонтьєв вважав власне творчістю знаходження адекватного принципу або способу вирішення проблеми, завдання [23]. Згідно положення

Т.В.Кудрявцева творчість є взаємодією суб'єкта з об'єктом, яка виступає у вигляді суперечності.

О. К. Тихомиров, досліджуючи творчість з позицій психологічної теорії неалгоритмічних процесів, стверджує, що творчість лише частково піддається формалізації й вирізняється рядом ознак: вона включає не тільки правила та операції її реалізації, а й своєрідні структурні одиниці (потреби, мотиви, установки, цілі та ін.); нові структурні утворення з'являються у процесі вирішення проблеми; між ними формуються нові зв'язки. Творчість розглядається вченими як людська діяльність вищого рівня у процесі пізнання і перетворення навколишнього природного та соціального світу, в результаті чого змінюється й сама людина (форми і способи її мислення, особистісні якості): вона стає творчою особистістю [42].

З іншого боку, І.П. Калошина характеризує творчість, як діяльність, що спрямована на вирішення завдань, для яких характерна відсутність у предметній області або тільки у суб'єкта не тільки способу розв'язання, але, головне, предметно-специфічних знань, необхідних для його розробки – постулатів, аксіом, теорем, законів і т. ін. Дослідниця виокремлює такі ознаки творчої діяльності: творча діяльність спрямована на розв'язування задач, для яких характерна відсутність у предметній галузі (або тільки у суб'єкта) необхідних для її розробки постулатів, теорем, законів та інших положень; творча діяльність пов'язана зі створенням суб'єктом на усвідомлюваному чи неусвідомлюваному рівнях нових для нього знань як орієнтовної основи для наступної розробки способу розв'язування задачі; творча діяльність характеризується для суб'єкта можливістю розробки нових знань і на їх основі способу розв'язування задачі [20].

У цілому ж творча діяльність особистості розгортається упродовж тривалого часу й може бути охарактеризована як з точки зору її об'єктивних результатів, так і з точки зору тих змін в особистості, які відбулися у зв'язку й під впливом цієї діяльності. Аналізуючи творчу діяльність як систему, у її загальній структурі виділяють декілька підсистем, зокрема: процес творчої

діяльності, продукт творчої діяльності, особистість творця, середовище та умови, в яких протікає творчість. У свою чергу в кожній із названих підсистем можна виділити основні її складові. Так, наприклад, процес діяльності може мати такі складові, як постановка задачі, формування задуму, реалізація задуму; особистість творця характеризується здібностями, особливостями розуму, темпераментом, віком, характером тощо; середовище і умови являють собою фізичне оточення, колектив, стимули та бар'єри в творчій діяльності тощо [3].

Сучасний стан дослідження творчості можна розглядати як процес зближення двох підходів: особистісного – дослідження суб'єкта творчої діяльності, його потреб, мотивів, знань, умінь, навичок, властивостей, самосвідомості, емоцій, почуттів та процесуального – дослідження фаз, станів, стадій та результатів перетворення предмета творчості (Д.Б.Богоявленська, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, Г.С.Костюк, О.М. Матюшкін, В.С. Мерлін, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, М.О.Холодна, В.С. Юркевич та ін. [4, 15]).

Згідно процесуально-діяльнісної парадигми Д.Б. Богоявленської, творчість передбачає співпадіння мотиву й цілі, тобто захопленість самим предметом, діяльністю. Діяльність не призупиняється навіть тоді, коли виконане вихідне завдання, реалізована першочергова ціль. «У цій здатності не гаснути в отриманій відповіді, а загоратися в новому запитанні криється таємниця вищих форм творчості, здатність бачити в питанні дещо нове, таке, що не бачать інші» [4]. У результаті новий продукт діяльності значно перевищує першочерговий задум. У цьому випадку можна говорити про те, що мав місце розвиток діяльності за ініціативою самої особистості (саморозвиток діяльності), що є ознакою творчості.

На думку І.Я. Лернера, процес творчої діяльності, який є найвищим виявом пізнавальної самостійності, можливий за умов взаємодії знань, умінь, певного досвіду творчої діяльності та позитивних мотивів пізнання. Прогресивна динаміка цієї взаємодії сприяє подальшому розвитку знань,

умінь та навичок творчої діяльності. А. В. Брушлинський висував гіпотезу про те, що нова інформація має зворотний вплив на ті знання, які були накопичені раніше, – чим більший цей вплив, тим вищий рівень творчого процесу. Те нове, що відкриває дослідник, знаходиться у певній системі відносин, яка пов'язує його з уже відомим у цій проблемі. Отже, творчість як процес суб'єктивного відкриття нового й формування психічних новоутворень здійснюється як семантичний процес становлення нових форм психічної саморегуляції дії, нових психічних образів, систем, зв'язків, властивостей, здібностей особистості, опосередкований новою метою й новими умовами дії [18].

Важливим моментом змісту творчої діяльності є розробка суб'єктом нових для себе знань і умінь як основи для подальшого пошуку способів розв'язування задачі. Даний критерій творчої діяльності вводиться на основі теорії поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперіна. Наразі змістом творчої діяльності, процесуальними рисами творчості, зі слів І.Я. Лернера, виступають: 1) самостійне здійснення ближнього і дальнього, внутрішньосистемного та міжсистемного переносу знань, умінь у нову ситуацію; 2) бачення нової проблеми в традиційній ситуації; 3) сприймання структури об'єкта; 4) бачення нової функції об'єкта, на відміну від традиційної; 5) врахування альтернатив при розв'язуванні проблеми; 6) комбінування та перетворення раніше відомих способів діяльності в розв'язуванні нової проблеми; 7) відкидання всього відомого та створення принципово нового підходу (способу, пояснення). Процесуальні риси творчої діяльності проявляються не одночасно при розв'язуванні кожної проблеми, а в різних поєднаннях та з різною виразністю [18].

Особливого значення креативність та спроможність до творчості набуває в юнацькому віці, що типово пов'язується з процесом професіоналізації особистості.

Феномен лідерства впродовж століть хвилював свідомість багатьох дослідників. Інтерес до лідерства виник ще в глибокій давнині. На початку

XX сторіччя почалося активне вивчення управління. Керівництво і лідерство стали об'єктом дослідження. У 30-50-х роках були зроблені ряд великомасштабних досліджень на системній основі.

Систематичне, цілеспрямоване і широке вивчення лідерства почалось тільки за часів Ф. Тейлора. Разом з тим, до сьогоденного часу так і не досягнуто повної згоди, щодо поняття лідерства і методів його вивчення.

Починаючи з 70-х років інтерес до вивчення лідерства почав рости ще більше, про що свідчить поява робіт Дж. Мак-Грегора, Дж. Бернса, Р. Такера, Б. Келлермана, Дж. Пейджа [35].

Вперше слово «leader» (лідер) з'явилося в англійській мові приблизно в 1300 році, «leadership» (лідерство) – аж через 500 років поспіль [31].

Існують різні тлумачення слова «лідер». В перекладі з англійської воно означає лідер, керівник, вождь, командир [Цит. по: 32].

Український психолог, науковець В.О. Татенко зауважує, що «аналогами іншомовного слова «лідер» в українській мові можна вважати слова «поводир», «провідник», «ватажок»» [20, с. 41].

Для того, щоб остаточно визначитись з тим, що ж таке лідерство слід порівняти його з поняттям «управління». Поняття «лідер» і «керівник» мають багато спільного. Той і інший організують, спонукують групу на вирішення поставлених перед нею завдань, визначають вибір способів і засобів їхнього вирішення. Разом з тим, ці поняття далеко не тотожні. Розходження понять «управління» і «лідерство» пов'язано з існуванням у будь-якій організації двох типів відносин - формальних і неформальних.

Лідерство – процес впливу на людей, породжений саме системою неформальних відносин, а управління має на увазі в першу чергу наявність чітко структурованих формальних відносин, через які воно реалізується, а роль керівника ніби визначена формальною структурою його функцій, як правило, право на застосування санкцій є беззаперечним і т.д. Лідерство, навпаки, формується спонтанно, стихійно, на рівні напівусвідомлених

психологічних переваг. Отже, можна виокремити такі основні відмінності між лідером і керівником [16]:

1. Бути лідером і бути керівником – не одне й те саме.
2. Вплив керівника ґрунтується на владі і її джерелах, лідерство ґрунтується на процесі соціального впливу і на взаємодії в організації.
3. Управління передбачає взаємозв'язок «керівник – підлеглий», лідерство – «лідер – послідовник».
4. Керівник є в першу чергу формальним лідером, але саме лідерство визначає наявність неформальної основи. Можна бути керівником і не бути лідером.
5. Лідерство відрізняється від керівництва меншою стабільністю, тому що залежить від настрою групи, характеру ситуації і не підкріплено, на відміну від керівництва, системою правових санкцій.
6. Процес управління визначається не тільки внутрігруповими, але й зовнішніми обставинами (наприклад, зв'язками з іншими організаціями і т.д.), тоді як лідер вирішує тільки проблеми, що виникають у групі.
7. Лідер діє усередині групи, а керівник зв'язує групу з іншими соціальними системами.

В ході вивчення проблеми лідерства вченими було запропоновано багато різних визначень даного поняття. В своїх визначеннях лідерства багато авторів намагались чітко сформулювати той особливий компонент, який вносить сам лідер.

Згідно з Дж. Террі, лідерство – це вплив на групи людей, який спонукає їх до досягнення спільної мети. Р. Танненбаум, І. Вешлер і Ф. Массарик визначали лідерство, як міжособистісну взаємодію, яка проявляється в конкретній ситуації за допомогою комунікативного процесу і направлена на досягнення цілей. Р. Дафт трактує лідерство як взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на одного й спільно прагнуть до реальних змін і досягнення результатів, що відображають загальні цілі. Американський вчений Б. Калдер висловлює думку, що лідерство – це

«ярлик», який наклеюється на поведінку інших людей. Потрібна віра в те, що якість, яка визначається як лідерство, спричинює певну поведінку [35].

Найбільш загальним визначенням лідерства є пояснення даного феномену як соціально-психологічного процесу в колективі чи групі, побудованого на впливі особистого авторитету людини на поведінку її членів [6].

Лідерство можна назвати одним з унікальних феноменів політичного і суспільного життя, пов'язаним із здійсненням владних функцій. Воно є неминучим в будь-якому цивілізованому суспільстві і пронизує всі сфери життєдіяльності.

Український психолог В.О. Татенко виділяє такі *критерії оцінки лідерства* [20]:

1. *Прагнення вести за собою.* «Бути лідером – значить вказувати шлях іншим – найліпший, найкоротший, найбезпечніший» [20, с. 12]. Лідер, на думку вченого, не тільки направляє і веде своїх послідовників, але й прагне вести їх за собою, а послідовники не просто йдуть за лідером, але й хочуть йти за ним.

2. *Мотивація першості.* Татенко вважає, що для того, щоб стати лідером не достатньо прагнути бути першим. Першість, за його словами, передбачає кращі, ніж в інших, життєві результати, що є наслідком зусиль людини, які демонструють її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості.

3. *Впливовість.* На думку вченого, щоб стати лідером і вести людей за собою потрібно бути впливовою людиною. По-перше, це людина, яка наділена певною владою. По-друге, впливовість цієї людини не отримана ззовні (державою чи суспільством), а здобута самостійно.

4. *Зануреність і закоханість у свою справу.* Татенко вважає, що лідер вміє витримати межу між своїм покликанням і різними захопленнями. Для лідера, як підкреслює автор, „ мотив діяльності відповідає самій діяльності “ [20, с. 16].

5. *Компетентність і креативність*. Вчений вважає, що лідером стає людина, яка добре розуміється на своїй справі і використовує творчий підхід у вирішенні проблемних питань та ситуацій.

6. *Психологічна надійність* – здатність, за словами вченого, підтримувати необхідний рівень «Я хочу», «Я можу» і «Я повинен» в різних, особливо напружених ситуаціях життєдіяльності.

7. *Адекватна самооцінка і саморегуляція*. Татенко зазначає, що лідерів в більшості випадків поєднуються високий рівень домагань, висока самооцінка з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується групових цінностей та цілей. Також автор висловлює цікаву думку, що справжній лідер вільний від заздрощів і вмє широко радіти за успіхи інших [20, с. 17].

8. *Самовдосконалення*. Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, вдосконалювати свої вміння і навички.

У процесі досліджень феномену лідерства, що активно розгорнувся на початку ХХ ст., сформувалися різні теорії щодо походження та особливостей лідерства.

Теорія лідерських якостей є найбільш раннім підходом у вивченні та визначенні лідерства. В цьому напрямку були проведені сотні досліджень. Впродовж багатьох років вчені намагалися виділити основні особливості лідера. Наприклад, американський психолог К. Берд в 1940 р. склав список із 75 рис, що визначалися різними дослідниками як «лідерські». Серед них були такі: ініціативність, товариськість, почуття гумору, ентузіазм, впевненість, дружлюбність тощо [35].

Р. Столділлом були висунуті основні п'ять якостей, які характеризують лідера: розум або інтелектуальні здібності, панування або переважання над іншими, впевненість в собі, активність і енергійність, знання справи. Проте виявилось, що людина, яка володіє всіма цими якостями, не обов'язково є лідером [31].

Найбільш поширеною виступає так звана харизматична концепція, згідно з якою лідерство отримують видатні люди як дещо, що зійшло на них як благодать. Харизматичний тип лідерства, як зазначає А.І. Сосланд, «заснований на неординарних, незвичайних якостях самого лідера, по суті цей тип лідерства опирається на авторитарний механізм володарювання. Харизма – це особлива якість особистості, завдяки якій людину оцінюють як обдаровану особливими якостями й здатну впливати на інших» [Цит. по: 32, с. 44]. Потреба людей у такому лідері виникає за екстремальних історичних умов, частіше за все в релігійному чи політичному житті. Харизматичний лідер викликає в оточення абсолютну довіру, спонукає до схиляння перед ним.

Інтерпретаційний підхід певним чином конкретизує теорію рис. За даним підходом, кожній людині природно притаманна критеріальна схема, за допомогою якої вона відрізняє лідерів від нелідерів, дає свою інтерпретацію того, кого слід, а кого не слід вважати лідером, що таке справжній лідер, і, таким чином, здійснює свій вибір. На основі такої інтерпретації і виникає феномен лідерства [21].

Ситуаційна теорія обґрунтовує ідею залежності поведінки лідера від соціальних умов. Лідерство конкретної особи є функцією ситуації. Особа, що є лідером в одній ситуації, зовсім не обов'язково буде лідером в іншій ситуації. Саме конкретні обставини зумовлюють виникнення політичного лідерства, визначають його функції та поведінку [6].

Дана теорія представлена моделлю сприятливої ситуації Ф. Фідлера, моделлю «шлях – мета» К. Хауза та Дж. Мітчелла, теорією зрілості наслідувачів П. Херсі та К. Бланшара, моделлю «лідера участі» В. Врума та Ф. Йеттона [35].

Поведінковий підхід створив основу для класифікації стилів керівництва або стилів поведінки. Це стало серйозним внеском і корисним інструментом розуміння складнощів лідерства. Цей підхід до вивчення лідерства зосередив свою увагу на поведінці керівника. Відповідно до

поведінкового підходу, ефективність визначається не особистими якостями керівника, а скоріше його манерою поведінки стосовно підлеглих [6].

Гуманістичний підхід намагається встановити «паритет значущості» між лідером і його послідовниками, підкреслюючи і підсилюючи роль останніх у процесах лідероутворення. В рамках цього підходу вводиться поняття «суперлідера» – того, хто стимулює розвиток лідерських рис у своїх послідовників, а також «сервант-лідера», який вважає, що насамперед він повинен служити людям, опікуватися тими, хто йде за ним [7].

На ґрунті узагальнення і попередніх підходів виникла синтетична теорія лідерства, згідно з якою лідерство розглядається як процес організації міжособистісних відносин у групі, а лідер – як суб'єкт управління цим процесом [17]. Лідерство інтерпретується як функція групи і тому вивчати його потрібно з точки зору цілей та завдань групи. Більшість вітчизняних вчених, вивчаючи динамічні процеси у групі ґрунтуються саме на цьому підході. Сутність лідерства в малих групах розглядається в контексті спільної групової діяльності.

Таким чином, лідерство є складним феноменом, який потребує подальшого поглибленого вивчення, особливо вітчизняними вченими. Суттєві суспільно-політичні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до проблеми лідерства. Актуальність соціально-психологічних досліджень лідерства зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми, особливо в Україні, де перші кроки в цьому напрямку були здійснені лише на початку 90-х років ХХ ст., з іншого боку – високими запитами практики на розробку даної наукової тематики.

1.2. Психологічна характеристика студентського віку

Юнацький вік – період розвитку людини (16-17 – 20-21), який відзначає початок самостійного, дорослого життя. 16-17 років – 20-21 рік – це, в широкому сенсі, юнацький етап розвитку особистості [9]. Поряд з цим в даному віці виділяють наступні вікові періоди: 16-17 років – рання юність, 17-

20 років – власне (у вузькому сенсі) юність, 20-21 рік – пізня юність. Ці вікові періоди мають свою специфіку, але при цьому відображають багато загальних характеристик. У вітчизняній та радянській психології юність розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної та громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Верхньою межею юнацького віку називаються 24-25 років не випадково. Адже саме до цього часу припадає завершення соціалізації, тобто засвоєння професійних, сімейних, культурних функцій. Зрозуміло, що готовність до виконання даних функцій буде залежати від конкретних суспільно-історичних умов, отже, вікові межі будуть коливатися. Крім того, слід враховувати, що фізичне і соціальне дозрівання у різних людей відбувається нерівномірно, тому можна говорити лише про умовне встановлення хронологічних меж юності [26].

Трактування юності як періоду онтогенетичного розвитку залежить від принципових установок авторів того чи іншого підходу. Біогенетичні теорії вважають, що саме біологічні процеси росту детермінують всі інші сторони розвитку, і розглядають юність, перш за все, як етап розвитку організму, що характеризується потужним зростанням різних здібностей і функцій і досягненнями найвищого рівня [41].

Психоаналітичні теорії (З. Фрейд, А. Фрейд) бачать в юності певний етап психосексуального розвитку, коли приплив інстинктивної енергії лібідо повинен бути компенсований. На противагу психоаналізу, Е. Шпрангер вважав, що в юності відбувається вrostання індивіда в культуру, «в об'єктивний і нормативний дух даної епохи» [14].

У психосоціальной теорії Е. Еріксона [51] в підлітковий період і період юності повинно бути вирішене центральне завдання досягнення ідентичності, створення несуперечливого образу самого себе в умовах множинності виборів (ролей, партнерів, груп спілкування і т.п.).

Соціологічні теорії юності розглядають її, перш за все як певний етап соціалізації, як перехід від залежного дитинства до самостійної і

відповідальної діяльності дорослого при вирішальній детермінації з боку суспільства [47].

Психологічні теорії надають найважливіше значення суб'єктивну сторону, характерним рис внутрішнього світу і самосвідомості підростаючого індивіда, його вкладу як активного творця власного дорослішання [49].

Відомий американський психолог Е. Еріксон зазначав, що юнацький вік, будується навколо кризи ідентичності, що складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікації і самовизначень. Юність, п'ята стадія в схемі життєвого циклу Е.Еріксона, вважається найважливішим періодом в психосоціальному розвитку людини: «Юність - це вік остаточного встановлення домінуючої позитивної ідентичності Его. Саме тоді майбутнє, в доступних для огляду межах, стає частиною свідомого плану життя» [51].

Починаючи з юнацького віку, Д.Б. Бромлей характеризує розвиток певними зрушеннями особистості, її статусу, ролей, позицій в суспільстві і саме цей підхід відрізняє її класифікацію від інших. Вирішальне значення має перехід від залежності (економічної, правової, моральної) до незалежності від батьків. Саме цим переходом, гостро пережитим окремими юнаками і дівчатами, пояснюється, той факт соціальної статистики, що як раз в ці роки має місце «пік» антисоціальної поведінки [9].

Основними соціально-психологічними і віковими характеристиками і факторами будь-якого періоду розвитку особистості у вітчизняній психології є: соціальна ситуація розвитку особистості, провідний вид діяльності, які зумовлюють специфіку кожного вікового етапу розвитку.

Даний віковий період надзвичайно цікавий. Найбільш важливим новоутворенням молодості можна вважати досягнення соціальної зрілості. «Юність» позначає фазу переходу від залежного дитинства до самостійної і відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема статевого, дозрівання, а з іншого - досягнення соціальної зрілості [21].

Оскільки в період юності людина вперше безпосередньо вступає в контакт з суспільством, то, головним її завданням стає вирішення соціальних завдань: набуття професії, певного соціального статусу, створення сім'ї. Під досягненням соціальної зрілості потрібно розуміти, з одного боку, можливість виконання соціальних обов'язків, з іншого – прийняття відповідальності за власне життя, рішення і вчинки на самого себе. Для досягнення соціальної зрілості молодій людині потрібно вирішити проблему особистісного самовизначення. У сучасній психологічній літературі найбільш послідовно підхід до особистісного самовизначення запропонований М.Р. Гінзбургом. Самовизначення по за М.Р. Гінзбургом, передбачає активне визначення своєї позиції щодо суспільно обраної системи цінностей і з'ясування на цій основі сенсу свого існування [14].

В описі юнацького віку головна увага зосереджена на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначення свого місця в житті, формуванні світогляду і його вплив на пізнавальну діяльність, самосвідомість і моральне свідомість. Вирішальне значення надається динаміці «внутрішньої позиції» формується особистості.

У даному віковому періоді починається рефлексія власного життєвого шляху, прагнення до самореалізації, що загострює потребу юнацтва зайняти позицію будь-якої соціальної групи, певні громадянські позиції, обумовлюючи появу нового поворотного вузлового рубежу соціального руху - «Я і суспільство». Спостерігається активне формування самосвідомості зростаючої людини, що виступає в соціальній позиції суспільно відповідального суб'єкта [44].

Л.Д. Столяренко визначає юнацький вік як етап формування самосвідомості і власного світогляду, етап прийняття відповідальних рішень, етап людської близькості, коли цінності, дружби, любові, інтимної близькості можуть бути першорядними. Найважливіший психологічний процес юнацького віку – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого «Я» [9].

У юності виробляються ціннісні орієнтації (науково-теоретичні, філософські, моральні, естетичні), в яких виявляється сама сутність людини. Складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ в цілому, про навколишню дійсність, інших людей і самого себе, і готовність керуватися ним у діяльності. Формується усвідомлене «узагальнене, підсумкове відношення до життя» (С.Л.Рубінштейн), яке дозволяє вийти на проблему сенсу людського життя. Основним в цьому віці стає пошук сенсу життя, по суті відповідь на питання: «Для чого я живу?».

Юність – завершальна стадія психологічного етапу персоналізації, періоду перебування самоідентичності. Головні психічні новоутворення юнацького віку: глибока рефлексія; розвинене усвідомлення власної індивідуальності; формування конкретних життєвих планів; готовність до самовизначення в професії; установка на свідому побудову життя; розвиток самосвідомості; активне формування світогляду.

Соціальна ситуація розвитку полягає в тому що в юності відбувається розширення часового горизонту – майбутнє стає головним виміром. Змінюється основна спрямованість особистості, яка тепер може бути позначена як спрямованість у майбутнє, визначення подальшого життєвого шляху, вибір професії. Спрямованість в майбутнє, побудова життєвих планів і перспектив – «афективний центр» життя юнака.

Юнакам і дівчатам належить багато в чому самостійно вийти на шлях трудової діяльності та визначити своє місце в суспільстві (слід зауважити, що ці процеси вельми варіативні). У зв'язку з цим змінюються соціальні вимоги до юнаків і дівчат, змінюються суспільні умови, в яких відбувається їх особистісне формування: вони повинні бути підготовлені до праці, до сімейного життя, до виконання цивільних обов'язків.

У сучасний період соціально-економічного розвитку суспільства і держави юнацтво виявилось в умовах нестабільності громадської свідомості. У поточний період немає ідеалів, важливих у минулому, але і в теперішньому ще не визначені нові, адекватні, ситуації, що відбувається в країні і в світі,

змінам орієнтирів для майбутнього розвитку - соціального, професійного, особистісного самовизначення. Тому сьогодні юнацтву дуже важко виділити і засвоїти норми дорослого життя. Звідси - сум'яття в думках і невпевненість в завтрашньому дні.

Крім цього, сучасний етап соціального розвитку суспільства «зрушив» в психологічному і «діяльнісному» планах кордони різного віку в сторону більш раннього настання зрілості (в тому числі - соціальної зрілості). Даний процес відбувається за багатьма економіко-політико-соціальними напрямками, але разом з цим парадоксально посилюється соціальний інфантилізм серед юнацтва та молоді.

Велике значення для розвитку особистості в юнацькому віці має спілкування з однолітками. Це специфічний канал інформації, особливий вид міжособистісних відносин, а також один з видів емоційного контакту. У цей період майже зовсім долається властива попереднім етапам онтогенезу психологічна залежність від дорослих, відбувається утвердження соціально-психологічної самостійності особистості, чому сприяє насичена комунікація з однолітками. У відносинах з однолітками, поряд зі збереженням колективно-групових «підліткових» форм спілкування наростає значення індивідуальних контактів і уподобань [24].

У юнацькому віці стає важливим і актуальним пошук супутників життя і однодумців, зростає потреба у співпраці з людьми, укріплюються зв'язки зі своєю соціальною групою, з'являється відчуття інтимності у взаємодії з деякими людьми. Юнацька дружба унікальна, вона займає виключне місце серед інших уподобань. Однак, потреба в психологічній (емоційно-чуттєвій) інтимності в юності практично «ненаситна», задовольнити її вкрай важко. У юнаків підвищуються вимоги до дружби, ускладнюються її критерії. Емоційна напруженість дружби в юнацькому віці знижується при виникненні любові. Юнацька любов передбачає істотно більший ступінь емоційної інтимності, ніж дружба, але любов в юності, що характерно саме для цього віку, як би включає в себе дружбу [8].

У юнацькому віці також відзначаються дві кілька протилежні тенденції в області спілкування і взаємодії з іншими людьми: розширення сфери спілкування, з одного боку, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення від соціуму – з іншого боку. Перша тенденція проявляється в прагненні до ідентифікації (уподібнення) з іншими людьми. Зовні це виражається в збільшенні часу, який витрачається саме на «чисте» спілкування (3-4 години на добу в будні, 7-9 годин – у вихідні і святкові дні), в істотному розширенні соціального простору спілкування, і, нарешті, в особливий феномен, що отримав назву «очікування спілкування», тобто в самому його пошуку, в постійній готовності до контактів. Високий рівень потреби в спілкуванні, виявляється в розширенні його сфери та загальних інтересів, пояснюється активним фізичним, розумовим і соціальним розвитком юнаків і дівчат і, в зв'язку з цим, збільшенням кола їх пізнавальних інтересів по відношенню до оточуючих людей і до навколишнього миру в цілому. Важливою обставиною в цьому питанні є і зростаюча юнацькому віці потреба у спільній діяльності (взаємодії) - вона у чому і знаходить своє задоволення в спілкуванні [45].

Провідною діяльністю в юності в психологічних періодизаціях Д.Б. Ельконіна і О.М. Леонтєва визнається навчально-професійна діяльність. На думку Д.І.Фельдштейна, в юнацькому віці основні види діяльності визначаються як праця і вчення. Інші психологи говорять про професійне самовизначення як провідну діяльність в ранній юності [44].

Психологічну базу для професійного самовизначення в юності складає, перш за все, соціальна потреба юнаків і дівчат зайняти позицію дорослої людини, усвідомити себе як члена суспільства, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд з розумінням свого місця і призначення в житті.

Іншим важливим чинником, що складає психологічну базу професійного самовизначення і забезпечує готовність юнацтва до вступу до дорослого життя, є наявність здібностей і потреб, які дозволяють з можливою повнотою реалізувати себе на цивільному терені, у праці, у майбутньому сімейному

житті. Це, по-перше, потреба в спілкуванні і оволодіння способами його побудови; по-друге, теоретичне мислення і вміння орієнтуватися в різних формах теоретичного пізнання (науковому, художньому, етичному, правовому), що виступає у вигляді сформованих основ наукового і громадянського світогляду, а також розвиненої рефлексії, за допомогою якої забезпечується усвідомлене і критичне відношення до себе; по-третє, потреба у праці і здатність працювати, оволодіння трудовими навичками, що дозволяють включитися в виробничу діяльність.

Загальні світоглядні пошуки конкретизуються юнацтвом у життєвих планах. Чим старше юнак і дівчина, тим більш актуальні стає необхідність життєвих виборів розвитку. Із безлічі уявних, фантастичних або абстрактних можливостей поступово «проступає» кілька найреальніших і прийнятних варіантів, між якими і належить вибирати. Зрозуміло, що значна частина життєвих планів в юності вимальовується лише в самому загальному вигляді.

Розвитку самосвідомості й особистості відводив в юності центральну роль Л.С. Виготський [8]. За твердженням Б.Г. Ананьєва юнацький вік є сенситивним для розвитку основних соціогенних потенцій людини.

У юнацькому віці відбувається істотна перебудова емоційної і вольової сфери, проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, виражене неприйняття лицемірства. Юнацький вік характеризується підвищеною емоційною збудливістю (неврівноваженість, різка зміна настрою, тривожність і т.п.). У той же час, чим старше юнак і дівчина, тим сильніше виражено у них поліпшення загального емоційного стану, що пов'язано з проходженням юнацької кризи. Розвиток емоційності в юності тісно пов'язаний з індивідуально-особистісними властивостями людини, з її самосвідомістю та самооцінкою. Все це детерміновано посиленням особистісного контролю, самоврядування, новою стадією розвитку інтелекту, відкриттям свого внутрішнього світу [25].

Юність – важливий і відповідальний період життя людини період, коли вчорашня залежна дитина стає дорослою самостійною людиною, соціально зрілою, яка буде і самостійно здійснює свої життєві плани.

1.3. Особливості проявів креативності юнаків

На підставі теоретичного аналізу можна виокремити когнітивний та особистісний компоненти творчої діяльності. Під когнітивним компонентом розуміються індивідуальні способи одержання, переробки та застосування інформації, які виявляються в пізнавальних здібностях (Дж. Брунер, Б.М.Величковський, [45] та ін.). Особистісний компонент включає характерологічні, мотиваційні, емоційно-вольові якості особистості. Відзначається важливість для творчої діяльності таких характеристик, як схильність особистості до хаосу, впевненість при невизначеності, неясності того, що сприймається, що сприяє максимальному внесению в нього власного сприймання, здатність дивуватися, бути чутливим, бачити проблему загалом, орієнтуватися в ній, знаходячи відразу головне та істотне.

Когнітивними компонентами і раціональними механізмами творчого мислення є пізнавальні здібності (сприймання, пам'ять, увага). Останні виконують в творчому процесі важливі функції: вони попередньо визначають кінцеві цілі творчості, створюють ідеальну модель реальної ситуації, здійснюють перетворення проблеми, беруть участь в переробці раніше накопиченого досвіду на усвідомлюваному та неусвідомлюваному рівнях, сприяють раптовому породженню нової ідеї. Тому пізнавальні здібності виконують продуктивні функції в творчому мисленні: цілепокладальну, моделюючу, перетворюючу, евристичну та регулюючу [3] .

Особистісні конструкти є складовою особистісного підходу до розробки проблеми творчості. У психології експериментально підтверджено, що мотиви і емоційно-вольові компоненти виступають засобами регуляції суб'єктом своєї поведінки, своєї діяльності, своїх психічних процесів та особистості загалом. Тому розв'язання проблеми управління розвитком і

формуванням творчого мислення пов'язане з необхідністю глибшого вивчення регулятивних процесів, характерних для творчої мисленнєвої діяльності. Проблема регуляції творчого процесу та творчої діяльності висвітлювалася у працях К.Дункера, С.Л. Рубінштейна, Е.Д. Телегіної, О.К.Тихомирова [4, 42].

Враховуючи існування двох компонентів творчого мислення, можна зробити висновок про його двояку природу – когнітивну та особистісну. З самого початку переважає когнітивний компонент, але завдяки формуванню пізнавальних устремлінь, вольових зусиль, емоційних якостей, особистісний компонент закріплюється в мотиваційній сфері, завдяки чому формуються риси творчої особистості та загальний рівень креативності основі творчої діяльності, вважає Д.Б. Богоявленська, лежить «сплав» інтелектуальних та мотиваційних чинників, причому абстрагування від якого-небудь з них неможливе [4, 34].

У юнацькому віці, на думку Д.І. Фельдштейна, творче мислення одержує поштовх у розвитку, входить до системи внутрішньо-психічних зв'язків навчально-пізнавальної діяльності, закріплюється під контролем особистості. Юнаки характеризуються власне дослідницьким ставленням до дійсності, інтересом до співставлення фактів та встановлення причин тих чи інших подій [44]. Саме в юнацькому віці багато вчених починали свою творчу діяльність. Л.С. Виготський вважав відмітною рисою юнацького віку внутрішню тенденцію до продуктивності [8]. Недостатній гнучкий логічний апарат, незначний ще запас знань дають змогу юнаку творчо розв'язувати поставлені перед ним задачі та проблеми. Саме в цей період, на думку О.М.Матюшкіна, відбувається різке зростання індивідуальних відмінностей в розвитку самостійності мислення дітей, активності і постановці дослідницьких питань, в пошуку їх розв'язання [27]. Тому юнацький вік розглядається як сенситивний для розвитку творчості.

У юнацькому віці змінюються і мотиви, пов'язані з навчальною діяльністю. Їх розвиток має кілька напрямків, зокрема, 1) інтерес до окремих

фактів поступається місцем інтересу до закономірностей, яким підпорядковуються явища природи; 2) інтереси стають стійкішими, активнішими, дієвішими; 3) інтереси диференціюються за сферою знань і набувають особистісного характеру. Здійснений аналіз свідчить про те, що юнацький вік є одним із важливих етапів у розвитку інтелектуальної та творчої сфери мислення індивіда. Юнацький вік характеризується значними стрибками у формуванні всіх сфер пізнавальної діяльності, в становленні особистості, і все це впливає та збагачує творче мислення юнака.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що на розвиток творчого мислення у юнацькому віці впливає фундаментальна перебудова всіх сфер особистості (мотиваційно-потребової, вольової, самосвідомості та ін.). Лише позитивний розвиток юнака свідчить про позитивний вплив цих змін на творчу діяльність [39]. Однією з таких змін є перехід до більш збалансованої і включеної до свідомості мотивації.

Творча діяльність в цей період має в основі не тільки спонтанні мотиви пізнання (як це було у молодшому шкільному віці), але й значною мірою будується на творчих цілях. На думку Я.О. Пономарьова, для юнаків творче пізнання стає значущим і підкріплюється позитивними емоціями. Цілі діяльності набувають статусу цінностей, а творча активність часто приносить їм задоволення від самого процесу. При усвідомленні юнаком важливості творчого мислення, воно стає для нього суб'єктивно значущим [34].

Специфікою юнацького періоду є те, що особистісні властивості суттєво впливають на розвиток творчого потенціалу. М.І. Дьяченко [14] вказує на те, що здібності юнаків, що розвиваються у ході навчання, можуть переростати в обдарованість. У загальному плані творча діяльність юнаків залежить, насамперед, від інтелектуальної активності і здатності особистості до саморозвитку. Важливо, щоб юнак мав можливість реалізувати свій творчий потенціал. Умовами його реалізації виступають зовнішні (зміст та форма навчальної діяльності) та внутрішні чинники (особливості структури творчого мислення).

При розробці проблеми творчого мислення в юнацькому віці численні дослідники відзначають значну роль навчальної діяльності для його формування. Разом з тим, розвиток творчого мислення, як і мислення загалом має не спонтанний характер, а відбувається в процесі цілеспрямованого навчання індивіда. Зміна змісту навчання сама по собі не веде до розумового розвитку, спеціальні мисленнєві операції та дії вимагають спеціально організованого навчання. У випадку спеціального відбору матеріалу та формування раціональних умінь самостійної роботи процес формування мисленнєвих дій та операцій можна прискорити. Для розвитку творчого мислення, на думку З.І. Калмикової, недостатньо формування правильних раціональних способів мисленнєвої діяльності. До таких прийомів належать прийом конкретизації, коли абстрактним даним надаються конкретніші форми, прийом абстрагування, коли відкидаються конкретні деталі, прийом аналогії, прийом постановки аналітичних запитань тощо. Залежно від вимог діяльності розвивається інертність чи гнучкість мислення, його творчий характер [19].

Проблема впливу мотивації на розвиток творчого мислення відображена у численних психологічних дослідженнях. Вчені вважають, що мотивація є «новоутворенням» творчої навчально-пізнавальної діяльності школярів і виступає як активність особистості, спрямована на оволодіння у ході цієї діяльності продуктивними мисленнєвими діями, які можуть використовуватися для творчого перетворення дійсності, навчально-пізнавальної та майбутньої професійної діяльності (А.К. Маркова, М.Г. Ярошевський Т.А. Ребеко, Р.С. Вайсман, та ін. [18]).

Лов'янова І. В. говорить, що у юнацькому віці, коли творча діяльність набуває вигляду самостійного формування проблем і дослідницьких пізнавальних задач, зумовленого закономірностями психічного розвитку цього вікового періоду, значущість розвитку творчої діяльності зростає. Це виявляється в появі стійких особистісних інтересів, що робить дослідницьку

активність умовою творчого перетворення вже засвоєних знань і саморозкриття особистості [24].

О.М. Матюшкін наголошує, що творча активність є "джерелом і умовою особистісного росту підлітка і юнака, відкриття ним самого себе"[27].

Мотивація пов'язана з усіма психічними і особистісними показниками, у тому числі з мисленням. Одним з основних положень в дослідженні мотивації мислення є визнання її складного, комплексного характеру. Під цим насамперед розуміється полімотивованість мислення, його регуляція різними мотивами, що взаємодіють між собою.

У юнацькому віці основою зрілих форм пізнавальних і соціальних мотивів є наявність досить сильного внутрішнього пізнавального мотиву, який виявляється в стійкому інтересі до виявлення узагальнених закономірностей в учбовому предметі і до способів добування знань, в інтересі до спільних колективних форм учбової роботи, до використання результатів учбової роботи в соціально значущих видах діяльності (праця, самоосвіта, спілкування). Важливим чинником в розвитку особистості юнака є розвиток високого рівня учбової мотивації.

Як показують дослідження в сфері психології творчості, досягнення творчих результатів пов'язане з проявом певних властивостей мислення, які сприймаються як характерні риси творчої особистості. Багато авторів пов'язують мотиваційну регуляцію творчої діяльності з особливостями прояву особистісних рис: спрямованістю, установкою, настроєм, потребою, відкритістю тощо. Виокремлюють два типи мотивації, які пов'язані з моральними якостями особистості, її спрямованістю. Перший тип пов'язаний з егоїстичною спрямованістю особистості і є психологічним бар'єром для прояву інтелектуальної активності, - це зовнішні до пізнання мотиви: прагнення до престижу і самоствердження, неадекватний рівень домагань або, навпаки, надмірний страх перед невдачами. Другий тип виявляє зв'язок з колективною спрямованістю і забезпечує високий рівень інтелектуальної

активності — домінування власне пізнавальної мотивації, зацікавленість в справі, а не в успіхові.

В.М. Козленко [20] вбачає у прагненні до пошукової діяльності основу креативності і зазначає, що креативність виявляється як потреба пошуково-перетворювальної властивості психіки на всіх рівнях: на рівні діяльності як відношення, що відображає пошуково-перетворювальну потребу; на рівні дії — як пошуково-перетворювальну активність; на рівні операції — здатність до пошуку і перетворення

В.С. Ротенберг [58] розглядає творчість, як реалізацію потреби в пошуку. Автор зазначає існування інших мотивів творчості — потреби в самоствердженні і визнанні, однак застерігає «від приписування такого роду мотивам спонукальної сили саме стосовно творчості великих художників» і зазначає, що для людей дійсно творчо обдарованих сам пошук нового приносить більше задоволення, ніж досягнутий результат і, тим більше, його матеріальні плоди. Таким чином, вчений зближує потребу в пошуку з внутрішньою мотивацією творчості, а інші можливі види мотивів розглядає як зовнішні щодо самого процесу.

У численних дослідженнях доводився вплив змагання як мотивуючого чинника на навчіння і мислення. Є.П. Торренс [58] показав вплив змагання на розв'язання навчальних задач. Доведено, що в ситуації змагання кількість, якість і різноманітність ідей стає вищою.

При розв'язанні лабораторних задач ця закономірність також була виокремлена (Т.Г. Богданова, Е.Д. Телегіна, В.В. Гагай та ін.). Особливо слід зазначити, що в цих дослідженнях (зокрема, за допомогою методу реєстрації окорухової активності досліджуваних) були описані психологічні механізми впливу мотивів на перетворення структури мисленнєвого процесу не тільки на усвідомлюваному, але і на неусвідомлюваному рівні.

У ряді досліджень вивчався взаємозв'язок мотивації досягнення та уникнення невдач з інтелектуальними здібностями. Ю.М. Орлов [18] зазначав, що потреба в досягненнях є істотним чинником ефективності

учбової діяльності. Вона підвищує рівень академічних успіхів, причому вплив потреби підсилюється зі зростанням успішності, покращенням відношення до учіння. Мотивація досягнення знижує трудність учіння, викликає полегшення, задоволеність учінням, знижує ситуаційну тривожність.

І.А. Васильєв встановив, що досліджувані з високим рівнем мотивації досягнення ставлять і реалізують у процесі розв'язання задач більшу кількість підцілей, ніж досліджувані з низькою мотивацією досягнення, їм менш властиві безцільні дії, вони здатні реалізувати складніші цілі.

О.І. Мотков виявив вплив мотиваційних чинників на прояв інтелектуальних і креативних компонентів мислення в процесі розв'язання задач. Мотивація досягнення, тобто орієнтація досліджуваного на досягнення успіху в діяльності, виявилася пов'язаною на високому рівні значущості з успішністю розв'язання задачі, з рівнем комплексності і гнучкості ситуаційних намірів.

У юнацькому віці створюються сприятливіші умови для розвитку логічного мислення, ніж для творчого. Розвиток творчого мислення юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчості юнаків значною мірою впливають методи навчання і стосунки з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчого мислення юнаків є формування високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

1.4. Психологічний аналіз лідерської поведінки в юнацькому віці

Лідерство необхідно розглядати як групове явище: лідер не може існувати наодинці, він завжди існує як елемент групової структури, а

лідерство є системою відносин у цій структурі. Тому особливий інтерес викликає питання про природу лідерства, першопричини його походження. В сучасній науці існують три підходи до виявлення суті цієї проблеми, розроблені американською школою соціальної психології [21].

«Теорія рис» (або «харизматична теорія») – концентрує увагу на природних якостях лідера. Згідно цієї теорії, лідером може бути людина, яка володіє певним чином визначеною системою необхідних рис чи характеристик, наприклад, ініціативністю, діловитістю, комунікативністю, впевненістю, ентузіазмом, популярністю, красномовністю і т.д. Хибними сторонами цієї теорії слід вважати відсутність обґрунтованих критеріїв оцінки найважливіших рис лідерства, наприклад, що ж важливіше – професіоналізм чи красномовність? Чітких і однозначних відповідей дана теорія не дає [35].

«Ситуаційна теорія лідерства» - прагне утвердити думку про те, що в основному лідерство це продукт конкретної ситуації. На певних етапах розвитку групи, як правило, в екстремальних ситуаціях виникає гостра необхідність, актуальність авторитету чи соціального статусу окремих членів, коли на хвилі популярних ідей і палких промов з'являються так потрібні саме в цей час люди, здатні повести за собою інших. Прибічники даної теорії упевнено доводять, що лідерство рідко коли буває випадковим, це – закономірний процес, пов'язаний з особистісними характеристиками індивіда, значимістю ролі, яку він відіграє в групі і що найголовніше – свідомим прагненням бути в центрі, на вістрі розв'язання гострих проблем життєдіяльності групи [35].

Як це часто буває в історії науки, два таких крайніх підходи породили третій, компромісний, який увійшов у соціальну психологію під назвою «синтетичної теорії лідерства». Згідно з цією теорією лідерство розглядається як процес організації міжособистісних відносин в групі, а лідер – як суб'єкт управління цим процесом. Прийнятність даної позиції пояснюється тим, що відмінність лідера від інших членів групи проявляється

тут не при наявності у нього особливих рис, а в результаті більш високого рівня впливу.

Управлінська діяльність – системотворчий фактор, що забезпечує цілісне функціонування, збереження і розвиток організації [11]. Ефективність управлінської діяльності лідера залежить від його здібностей, досвіду, характеру та психологічних якостей особистості.

Так, наприклад, лідеру притаманне вміння вирішувати «неординарні», «нестандартні» управлінські проблеми; вміння «широко» мислити, тобто знаходити вихід з ситуації, заздалегідь передбачати усі можливі шляхи; вміння правильно забезпечити управлінську діяльність; вміння спілкуватися, взаємодіяти, переконувати та впливати, повинен правильно оцінювати ефективність діяльності підлеглих.

Коли стаєш лідером, дуже важко уникнути конфліктів різних масштабів. Поштовхом до цього є розбіжність інтересів, різка розбіжність поглядів різних членів колективу, недоліки в організації виробництва і праці, нерівномірний розподіл функцій і відповідальності між працівниками. Кожний лідер повинен знати як себе поводити в таких ситуаціях. В залежності від поведінки лідера, у конфліктних ситуаціях можна виділити такі види:

- домінування, утвердження своєї позиції за будь-яку ціну;
- поступливість, підпорядкування, згладжування конфлікту;
- компроміс («я тобі поступлюся, ти – мені»);
- співробітництво, створення взаємної спрямованості на розумне і справедливе розв'язання конфлікту;
- запобігання конфлікту, вихід із ситуації, «закривання очей, начебто нічого не відбулося» [32].

Найбільш ефективним, хоча і важко-реалізованим, стилем поведінки лідера в конфліктній ситуації є стиль «співробітництва». Розв'язку конфлікту повинен передувати процес пізнання та розуміння супротивника і процес самопізнання суб'єкта конфліктної діяльності.

Отже, для того щоб стати лідером необхідно володіти наступними психологічними якостями:

- впевненість у собі;
- гострий і гнучкий розум;
- компетентність як досконале знання своєї справи;
- сила волі;
- уміння зрозуміти особливості психології окремої людини;
- організаторські здібності і т.д.

Таким чином, можна зробити висновки: довіра до лідера – це визнання його високих здібностей, заслуг і повноважень, визнання необхідності, правильності і результативності його дій.

У характеристиці самого поняття лідера групової діяльності слід підкреслити кілька обставин: по-перше, лідер не висувається групою на відповідальну посаду, а спонтанно займає лідерську позицію з відкритої чи прихованої згоди групи; по-друге, лідер висувається на роль неофіційного керівника, а відповідно, з його особистістю ідентифікується специфічно і не вичерпується системою офіційно загальноприйнятих значень системи групових норм і цінностей; по-третє, лідер висувається на відповідну роль в умовах не лише специфічної, але і завжди і досить значної для життєдіяльності групи ситуації.

Лідер може бути, а може і не бути офіційним керівником групи і що найкращим є випадок співпадання лідера і керівника в одній особі. Якщо ж такого співпадання немає, то ефективність діяльності групи залежить від того, як складуться відносини між офіційним керівником і неофіційним лідером або лідерами[15].

Відомо багато якостей, властивих визнаному лідерові і всі вони дуже різні. В.О. Татенко виділяє [21]:

Далекоглядність – лідерові потрібно вміти визначати цілі і пояснювати їх зміст іншим.

Розважливість – цю якість важко визначити або виміряти, але вона безсумнівно, властива лише визнаному лідерові.

Уміння об'єктивно оцінити якості своїх підлеглих і зробити все, щоб вони могли в повній мірі застосувати їх у спільній справі.

Енергійність – управління виснажує фізично, розумово і душевно, не в останню чергу тому, що лідер цілком перебуває під владою своїх ідей.

Витривалість – запорука успішного керівництва.

Рішучість – оскільки лідер прокладає нові шляхи в бізнесі і приймає на себе весь можливий ризик, то саме він частіше, ніж хто інший, зазнає поразки у своїх починаннях. Тому важливо вміти встати після поразки, а кожную невдачу розглядати як частину навчання.

Послідовність – своєрідний показник, що визначає успішного лідера. Уміння керувати багато в чому залежить від передбачуваності методів управління, поглядів і манери ухвалення рішення. Ті, кому успіх закрутив голову, забувають про це – відносини лідера з колегами ускладнюються його мінливістю й непослідовністю, особливо при високих темпах росту організації.

Справедливість. Поняття гарних відносин з людьми, можна трактувати по-різному. Але варто підкреслити, що справедливість і послідовність взаємозалежні: наприклад, якщо лідер очікує від підлеглих віддачі в роботі, що гарантує їм місце у фірмі, то набагато важливіше, щоб це правило стосувалося усіх без винятку. Справедливість, з якою лідер вирішує подібні питання, має величезний вплив на моральний клімат у компанії.

Безжалісність – при необхідності лідерові доводиться діяти безжалісно. Цілі організації вище за все, і рішучість, з якою діє лідер, є гарним показником здоров'я фірми. Безжалісність – не обов'язково жорстокість або нечутливість.

Моральні та етичні принципи лідера становлять важливу частину його впливу на організацію, і якщо більшість співробітників вважає ці принципи

розумними, будь-які дії лідера будуть сприйняті ними у сприятливому світлі.

Самопізнання. Багато лідерів настільки ексцентричні та егоїстичні, що іноді нагадують скоріше політика або революціонера, але це може убити найкращі наміри лідера домогтися довіри своїх співробітників. Тому для лідера надзвичайно важливі такі риси, як уміння зрозуміти причини того, що він робить, оцінити свої переваги та недоліки, робити висновки як з успіхів так і з невдач.

Особисті здібності – лідер повинен уміти говорити і слухати. Йому варто навчитися встановлювати і підтримувати коефіцієнт корисної дії співробітників. Лідерові потрібно знати мотиви людей, знати як заохочувати і як при необхідності зробити їм зауваження. І, нарешті – але не в останню чергу – він повинен відчувати, коли втручатися а коли краще залишитися осторонь, іншим словом, уміти передавати іншим частину своїх повноважень[21].

Лідер – особистість, яка має авторитет у групі і за якою група визнає право бути організатором діяльності й регулювати стосунки в ній. Лідерство – це процес впливу на групу людей, щоб «повести» їх за собою для спільної реалізації управлінських рішень по досягненню визначених цілей. Сучасний лідер обов'язково стратег [3].

Розрізняють наступні види лідерства [18]:

- лідерство на основі влади, сили (посади). Присутні: відносини нерівності, тиск на підлеглих, орієнтація на досягнення цілей лідерства. Перевага примусової влади над владою авторитету. Проблема наявності послідовників;

- поведінкова концепція лідерства. Лідерське поводження – це дії по координації роботи групи (розподіл обов'язків, мотивація, критика);

- лідерство на основі техніки групової роботи. Лідером визнається той, у кого є програма для всієї групи, хто знає як досягти результату при

мінімальних витратах ресурсів. Найбільш ефективно діючий член групи стає лідером;

- лідерство як вплив. Лідер – той, хто робить найбільш важливий вплив на інших;

- лідерство через переконання. Лідерство за рахунок впливу на людей переконанням;

- лідерство як досягнення згоди. Лідер досягає покори, поваги і лояльності співробітників шляхом досягнення між ними згоди; максимальне співробітництво при мінімальних протиріччях;

- лідерство як центр усієї діяльності групи. Лідер завжди є ядром групи. Неформальне лідерство не визнається.

Стиль лідерства – сукупність соціально-психологічних прийомів і засобів, які застосовує керівник чи лідер з метою впливу на залежних від нього людей [10, с.114].

У соціальній психології існують наступні стилі лідерської поведінки (за К. Левіним):

- *Авторитарний стиль* (особистої влади). Заснований на примусі, погрозі, страху, твердій регламентації правил поведінки співробітників, персоналу. Заснований на тім, що «людина лінива, її треба підганяти» (концепція Х). Авторитарний стиль характеризується вираженою владою лідера, директивністю його дій, самостійністю у прийнятті рішень, систематичним контролем за діями залежних осіб. Авторитарний лідер зазвичай не дозволяє іншим втручатися в керівництво, піддавати сумніву, оспорювати прийняті ним рішення. Він чітко розмежовує свої права та обов'язки підлеглих, обмежує дії останніх тільки виконавчими функціями.

- *Демократичний стиль*. Спирається на концепцію В, тобто «людина – істота свідома, любить працювати». Характерна децентралізація повноважень, активна участь усіх у прийнятті управлінських рішень, широка воля дій при виконанні завдань, відкритість і довіра. Демократичний стиль відрізняється від авторитарного тим, що лідер постійно цікавиться думкою

залежних від нього людей, радиться з ними, запрошує до прийняття рішень, до співпраці у керівництві колективом ; чітко не розмежовує власні обов'язки і права залежних людей. Частина своїх повноважень він передає іншим членам колективу і своєю чергою, бере на себе частину їхніх обов'язків, якщо в цьому є потреба. Демократичний лідер активно підтримує ініціативу, постійно турбується про створення і підтримання в колективі хороших стосунків з іншими людьми.

- *Ліберальний стиль*. Максимальна воля виконавців, їхній самоконтроль, мінімальна участь керівника в діяльності виконавця. Ліберальний стиль — це така форма поведінки лідера, за якої він фактично відходить від своїх функцій керівника і поводить себе в колективі так, ніби він не лідер, а один із членів колективу. Цю форму поведінки можна назвати лідерством лише умовно [6].

Спочатку вважалося, що демократичний стиль лідерства є найкращим. Однак непоодинокими є випадки, коли ефективнішими виявлялися авторитарний і навіть ліберальний стилі лідерства. Зараз же вважають, що жоден з них не можна назвати ні найкращим, ні найгіршим. Ефективність різних стилів залежить від індивідуальних рис лідера, поставленого завдання, рівня розвитку колективу і ситуації, що склалася в ньому.

Розрізняють ще також наступні види стилів лідерської поведінки [22]:

- експлуаторсько-експлуатаційний стиль (спрямований на роботу);
- прихильний-автократичний;
- консультативно-демократичний (повна довіра до підлеглих) та ін.

Здатність лідерів і менеджерів впливати на людей залежить від їхнього ставлення до працівників, від стилю лідерства. Дуглас МакГрегор відмітив, що менеджери мають два різні відношення, які призводять до формування двох зовсім різних організаторських стилів. Він назвав ці дві системи «Теорія «Х»» і «Теорія «У»» [35].

Постулати Теорії «Х»: пересічна людина не любить працювати і уникатиме цього по можливості.

Через цю неприязнь середня людина повинна бути примушена, контрольована, направлена, або їй треба пригрозити покаранням, щоб спонукати її докласти зусиль для досягнення мети організації. Звичайний працівник вважає за краще бути направленим, бажає уникнути відповідальності, має відносно мало амбіцій і хоче безпеки.

Природний наслідок таких стосунків, переконань, і доводів – це менеджер, який дуже «зайнятий» і який дихає людям у потилицю, кажучи, що і як зробити. Робітникам дано невелику відповідальність, повноваження, або гнучкість.

Теорія «У» робить такі припущення щодо людей:

- пересічна людина любить роботу; це так само природно, як гра або відпочинок;
- пересічна людина природно працює в ім'я цілей, яким вона віддана;
- глибина відданості людини щодо цілей залежить від сприйнятих винагород для їх досягнення;
- за деяких умов, пересічна людина не тільки приймає, а й шукає відповідальності;
- люди здатні використовувати порівняно високий рівень уяви, творчого потенціалу й розуму для вирішення проблеми;
- у промисловості інтелектуальний потенціал середньої людини використовується тільки частково.

Ключова техніка «Теорії «У»» – делегування повноважень. Повноваження дає право ухвалити рішення й інструменти, щоб реалізувати їх [35].

Багато компаній і організацій у Японії управляються по-іншому, ніж підприємства в західних країнах і США. З японської системи управління з'явилася концепція, названа «Теорія «2»». Є декілька головних елементів, що відрізняють цю теорію від інших, а саме:

- управління зацікавлене довгостроковими наслідками (результатами) рішень і дій;

- підхід до ухвалення рішення колективний, і менеджери, найвірогідніше, не робитимуть швидких висновків і рішення;
- є сильне почуття групової відповідальності, і менеджери заохочують участь підлеглих в ухваленні рішення;
- менеджери добре знають своїх співробітників як особистостей і демонструють турботу про їхню добробут навіть поза робочим місцем;
- перевірка якості часто робиться на періодичних зустрічах персоналу [32].

Феномен лідерства ґрунтується на авторитеті керівника. Розрізняють [22] формальний; особистий; повний авторитет.

Формальний авторитет керівника впливає з його прав як посадової особи розпоряджатися підлеглими, цілеспрямовувати, мотивувати і контролювати їх працю та поведінку.

Особистий авторитет керівника ґрунтується на його особистих якостях як людини (наприклад, толерантність, товариськість, компетентність, здоровий глузд, логічність дій та ін.).

Повний авторитет керівника, або авторитет лідера, виявляється при поєднанні формального та особистого авторитету особи, яка обіймає керівну посаду.

Здатність лідера здійснювати вплив визначається рівнем керівного потенціалу, реалізовувати який керівник зобов'язаний у певних ситуаціях. Джерела керівної сили лідера полягають у тому, що обіймаючи посаду, він отримує певні права і повноваження, а також у набутому досвіді, авторитеті і професійних досягненнях [10].

Влада може набувати різноманітних форм. У співпраці четверо американських дослідників – Джон Френч, Бертрам Рейвен, Пол Херсі та В.І. Натемайер розробили зручну класифікацію підстав влади. Згідно з їх висновками існує сім основних форм влади [23]:

- Влада, що заснована на примусі, штрафних санкціях та загрозі покарань.

- Влада, що заснована на винагородах.
- Експертна влада.
- Еталонна влада (харизматичний вплив).
- Законна або традиційна влада.
- Влада, заснована на участі.
- Інформаційна влада.

Сила примусу: в її основі лежать побоювання підлеглих, різні за походженням (страх втратити роботу, потрапити у «чорний список», бути покараним). Керівник намагається подавляти, знешкоджувати тих співробітників, які від нього залежать, але в майбутньому можуть набирати вагомості і статусу, тим самим послаблюючи його позицію.

Сила винагороди буде тим відчутнішою, чим чіткіше простежується зв'язок між стараннями, наполегливістю, самовідданістю і досягненням результатів з однієї сторони, та позитивною реакцією лідера (визнання, преміювання, ставлення у приклад, службова кар'єра) – з іншої.

Влада спеціаліста (експертна) передбачає унікальний досвід, високу кваліфікацію, спеціальні глибокі знання та фахові практичні навички. Дії та вчинки такого лідера сприймаються підлеглими як «істина в останній інстанції», на віру, без перевірки, як закон, обов'язковий до виконання. Його слово не підлягає сумніву, він вирішує спори, вказує правильний шлях.

Референтна (еталонна) влада базується на власних магнетичних якостях лідера, які прагнуть копіювати його послідовники. Керівник, що володіє харизматичним впливом сприймається підлеглими як взірець, людина, яка уособлює ті риси і якості, котрими прагнуть володіти решта членів колективу. Кожний з них прагне завоювати його симпатію, звернути на себе увагу, виконати свою роботу максимально якісно.

Легітимна (законна) влада впливає із статусу керівника в організації. Керівна посада передбачає здійснення більшості управлінських функцій, а підлеглий вважає цілком природнім підкорятися наказам і вказівкам. Законна влада – це невід'ємний атрибут формального лідера. Він володіє нею завжди,

навіть при наявності більш впливової особи, статус якої не підтверджено офіційною посадою.

Сила взаємодії з підлеглими вимагає таланту перекладати частину своїх функцій на плечі підлеглих, помічників. Визначити цю частину, тобто скласти перелік обов'язків, які вимагають особистого виконання, і таких, що можуть виконуватися іншими, досить складно. Проте це дозволить зосередитися на головному, почати дійсно керувати, а не метушитися, прагнути встигнути зробити все самостійно.

Інформаційна влада впливає із знання керівником усіх найдрібніших аспектів діяльності підрозділу чи організації. Така цілісна картина дає змогу управляти колективом, бачити хибні дії підлеглих та їх досягнення. Ті працівники, яким потрібна конкретна додаткова інформація, змушені звертатися по неї до лідера як до першоджерела, виконувати його доручення в обмін на володіння знаннями про предмет, що їх цікавить[4;6].

Л.І. Скібіцька розрізняє стилі лідерства на дві групи: ефективні та неефективні. До ефективних стилів відносяться [17]:

1. Виконавець. Цей стиль приділяє величезну увагу завданню й взаєминам. Менеджер, що використовує цей стиль, - хороший чинник мотивації, встановлює високі стандарти, визнає індивідуальні відмінності й використовує колективне управління.

2. Розробник. Цей стиль приділяє максимальну увагу стосункам мінімальну – завданням. Менеджер, що використовує цей стиль, має повну довіру до людей і головним чином зацікавлений розвитком їх як індивідуальностей.

3. Доброзичливий автократ. Цей стиль звертає максимальну увагу на завдання й мінімальну – на взаємини. Менеджер, що використовує цей стиль, знає точно, чого він хоче й як отримати це, не заподіюючи обурення.

4. Бюрократ. Цей стиль звертає мінімальну увагу і на завдання, і на стосунки. Менеджер, що використовує цей стиль, цікавиться головним чином

правилами, хоче управляти ситуацією за допомогою правил і вважається добросовісним.

До неефективних стилів лідерства належать:

1. Примиренець (опортуніст). Цей стиль звертає багато уваги на завдання й відносини в ситуаціях, які вимагають акценту тільки на одному. Цей стиль менеджера характеризує неповажну (погану), проте відповідальну особу, яку дуже зачіпає тиск з боку чи зверху.

2. Місіонер. Цей стиль звертає максимальну увагу на людей і відносини й мінімальну увагу на завдання в ситуації, в якій така поведінка є невідповідною. Цей менеджер – типовий «добродійник людства», який оцінює гармонію як мету саму по собі.

3. Диктатор. Цей стиль звертає максимальну увагу на завдання й мінімальну увагу на взаємини в ситуації, в якій така поведінка є невідповідною. Цей менеджер не має ніякої довіри до інших, неприємний, він цікавиться тільки безпосередньою роботою.

4. Дезертир. Цей стиль звертає мінімальну увагу на завдання й на взаємини в ситуації, де така поведінка невідповідна. Цей менеджер незалучений і пасивний.

Існує три набори «сил», що впливають на вибір стилю лідерства в конкретній ситуації [17].

«Сили в менеджері». На сили роблять вплив минуле менеджера, знання, цінності (культура), філософія й досвід. Ефективний менеджер гнучкий і здатен вибрати поведінку лідерства, необхідну в потрібному місці й часі.

«Сили в підлеглих». Ці сили дозволяють більшу участь і свободу, коли підлеглі вимагають незалежності й свободи дій, відчують відповідальність за ухвалення рішення, можуть ідентифікувати себе з організаційною метою, мають достатні навички, щоб вирішувати справу з проблемами ефективно, й вітають колегіальне управління.

«Сили в ситуації». Ці сили заважатимуть переважному стилю організації (культурі), певній робочій групі, характеру робочих завдань групи,

тимчасовим ресурсам та екологічним чинникам, впливаючи на ставлення службовця до влади.

Висновки до першого розділу

Креативність визначена нами як вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення власного досвіду, спроможність до конструктивного та нестандартного мислення та поведінки, усвідомленню та розвитку власного досвіду. Визначено, що креативній особистості властиві такі характеристики, як відкритість досвіду, чутливість до нових проблем, широта категоризації, віддаленість асоціацій, широта асоціативного ряду, швидкість мислення, оригінальність мислення, самостійність, незвичність, дотепність рішення. При цьому, творчість виступає як готовність до пізнання за межами вимог заданої ситуації, тобто як здатність до розвитку діяльності, що виконується особистістю.

Юнацький вік – час життєвого самовизначення особистості, який характеризується випробовуванням різних соціальних ролей і видів діяльності, виробленням молодою людиною активної життєвої позиції. Основним новоутворенням юнацького віку виступає становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя.

У даному віці відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості; молоді люди самовизначаються в системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Розв'язання ними життєвих завдань передбачає прогнозування, орієнтацію на майбутнє й усвідомлення, наскільки є можливим втілення конкретних планів.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні

сфери життя і діяльності, активне формування світогляду, розвиток самосвідомості.

Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвитку мислення. При цьому розвивається репродуктивна і творча уява, критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, особливо мрій, з дійсністю, своїми можливостями.

Розвиток творчої діяльності юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчої діяльності юнаків значною мірою впливають методи навчання і стосунки з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчості юнаків є формування високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

Виражена креативність юнака відображає його здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати одержану інформацію, виявляти, формувати проблеми, завдання, прогнозувати, моделювати ситуації до діяльності, експерименту. Юнаки з високим рівнем креативності характеризуються інтуїтивним відчуттям проблеми, творчою уявою, дивергентним мисленням, з його гнучкістю та оригінальністю, а також розвиненою здатністю до акумулювання і використання досвіду інших, відстоювання своєї точки зору, з високою самоорганізацією та самоконтролем, самокритичністю.

Визначено, що лідерство – це взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на одного й спільно прагнуть до реальних змін і досягнення результатів, що відображають загальні цілі.

У соціальній психології описані наступні стилі лідерської поведінки. Авторитарний стиль заснований на примусі, погрозі, страху, твердій

регламентації правил поведінки співробітників, персоналу. Авторитарний стиль характеризується вираженою владою лідера, директивністю його дій, самостійністю у прийнятті рішень, систематичним контролем за діями залежних осіб. Авторитарний лідер зазвичай не дозволяє іншим втручатися в керівництво, піддавати сумніву, оспорювати прийняті ним рішення. Він чітко розмежовує свої права та обов'язки підлеглих, обмежує дії останніх тільки виконавчими функціями.

Демократичний стиль характеризується децентралізацію повноважень, активною участю всіх у прийнятті управлінських рішень, широкою волею дій при виконанні завдань, відкритістю та довірою. Демократичний стиль відрізняється від авторитарного тим, що лідер постійно цікавиться думкою залежних від нього людей, радиться з ними, запрошує до прийняття рішень, до співпраці у керівництві колективом ; чітко не розмежовує власні обов'язки і права залежних людей. Частина своїх повноважень він передає іншим членам колективу і своєю чергою, бере на себе частину їхніх обов'язків, якщо в цьому є потреба. Демократичний лідер активно підтримує ініціативу, постійно турбується про створення і підтримання в колективі хороших стосунків з іншими людьми.

Ліберальному стилеві притаманна максимальна воля виконавців, їхній самоконтроль, мінімальна участь керівника в діяльності виконавця. Ліберальний стиль – це така форма поведінки лідера, за якої він фактично відходить від своїх функцій керівника і поводить в колективі так, ніби він не лідер, а один із членів колективу. Цю форму поведінки можна назвати лідерством лише умовно.

Беручи до уваги особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, на наш погляд, доцільно виокремити такі компоненти лідерських якостей з визначенням у них ознак, які, вважаю, забезпечують ефективне лідерство старшокласників і які умовно можна розподілити на:

– мотиваційні ознаки: упевненість у собі; потреба в досягненні; прагнення до самоствердження і самореалізації;

- емоційно-вольові ознаки: урівноваженість; емоційно-позитивне самопочуття; наявність вольових якостей;
- особистісні ознаки: вплив на інших; оригінальне, творче мислення; комунікативні та організаторські здібності;
- ділові ознаки: вміння приймати правильне рішення в непередбачених ситуаціях; готовність брати на себе відповідальність; знання; вміння та навички організаторської роботи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Даний розділ містить опис обґрунтування та підбору методик дослідження креативності та стилів лідерської поведінки у студентів технічних спеціальностей.

2.1. Теоретичні передумови підбору методів

Для вивчення особливостей креативності застосовується широкий спектр діагностичних процедур. Зокрема – широко використовуються тести Дж. Гілфорда, Е.П. Торренса, тест мовно-мислительної креативності С. Медніка). На думку В.М. Дружиніна, перші два тести мають недоліки в зв'язку з тим, що інструкція з установкою на оригінальне активізує не креативність, а інтелект. При цьому, сама процедура оцінки креативності через оцінку оригінальності викликає сумнів.

У психодіагностиці достатньо гостро стоїть проблема валідності діагностичних методик, направлених на вивчення креативності, що пов'язано зі специфікою проявів даного психологічного феномену. На думку В.М. Дружиніна, однакові відповіді досліджуваного за різних умов можуть бути розцінені або як оригінальні, або як стандартні. Оригінальні відповіді і відповіді, які найбільш рідко зустрічаються, не завжди збігаються. Зокрема, нестандартність – поняття більш широке, ніж оригінальність [18]. До проявів креативності (якщо користуватися критерієм нестандартності) можна віднести будь-яку девіацію: від акцентуацій до прояву аутичного мислення.

Для того щоб відокремити будь-яку девіацію від оригінальності як критерію креативності, В.М. Дружинін і Н.В. Хазратова [14] використовували критерій осмисленості, що дозволяє розмежувати продуктивні творчі і непродуктивні (девіантні) прояви людської активності.

Вони розділили всі поведінкові прояви досліджуваного при тестуванні на відтворюючі (стереотипні), оригінальні (творчі) і неосмислені (девіантні).

Для дослідження креативності у психологічній науці розроблено багато методик. Зокрема, Т. Любарт, Т. Мушир, К. Торджман, Ф. Зенасні [36] виділяють кілька груп таких методик, одна з яких, заснована на суб'єктивних (самозвіт, експертні оцінки) та об'єктивних (кількість ідей відповідно до показників частотності) критеріях оцінки. Методики другої групи направлені на оцінку креативності в цілому або на конкретні її прояви, такі як швидкість або оригінальність. Третя група методик включає в себе ті інструменти, які сконцентровані на окремих аспектах креативності: особистості, процесі, продукті або середовищі. У четверту групу, на думку дослідників, входять методики за способом вимірювання креативності: непрямому або прямим, тобто здійснюється або оцінка креативного потенціалу на основі діагностики певних змінних, або на основі оцінки креативного продукту.

Спираючись на дослідження, проведене С. Любартом і його колегами, В.В. Мороз таким чином класифікує методики, що можуть бути використані у дослідженні креативності. Зокрема, на думку, В.В. Мороз усі методики вивчення креативності особистості можливо поділити відповідно до компонентів креативності, що діагностуються. Автором виділені методики вивчення:

1. Когнітивного компоненту креативності. Тести даної категорії розроблені для вимірювання базових процесів мислення, зокрема, дивергентного, показниками якого є швидкість, гнучкість і оригінальність: а) тест «чорнильної плями» (А. Біне, Т. Сімон) – діагностування уяви (що бачиться людині в чорнильному плямі), підраховується кількість відповідей і оцінюється їх характер; б) тест на літературну уяву (А. Біне, Т. Сімон) – складання речення із заданих випадково підібраних іменників і дієслів. Оцінюється кількість і характер складених пропозицій; в) завдання на дивергентне породження ідей (М. Волл, І. Коган) – оцінка загальної кількості ідей і якості оригінальних відповідей на основі п'яти груп завдань: на

перерахування, незвичайне використання, на схожість, інтерпретацію фігур, інтерпретацію контурів; г) тести на творче мислення (Е. Торренс) – оцінка кількісних (гнучкість і швидкість) і якісних (оригінальність) аспектів креативного мислення.

2. Методики вивчення інсайту і віддалених асоціацій, спрямовані на вимірювання креативного потенціалу, оскільки для вирішення даного типу завдань необхідні здібності до селективного кодування, порівняння і комбінування: а) завдання, спрямовані на вивчення інсайту (Р. Стернберг, Д. Девідсон, С. Меднік); б) тести на асоціацію між словами і предметами (К. Дуган, Е. Шиф, Л. Уелш); в) тести на метафори (Ф. Беррон); г) тест на віддалені асоціації (С. Меднік); д) опитувальник креативності (Д. Джонсон) – оцінка творчого мислення і поведінки, що включає самооцінку і експертну оцінку креативності.

Дані методики, як зазначає В.В. Мороз, незважаючи на певну частку критики, найчастіше використовуються для вимірювання ключових аспектів креативності, оскільки дозволяють за короткий час без трудомістких процедур дати кількісну оцінку і порівняльний аналіз.

3. Когнітивний аспект креативності. У даній категорії використовуються тести для оцінки особистісних рис, пов'язаних з креативністю: а) особистісний опитувальник NEO-PI (Р. Мак-Крей, П. Коста) – вимір відкритості, екстраверсії, емоційної стійкості, свідомості і дружелюбності; б) методика на толерантність до невизначеності (Ф. Зенасні, Т. Любарт [36]) – вимір схильності до ризику і толерантності до невизначеності; в) рейтингові шкали (Д. Рензуллі, Р. Хартман, К. Калахен) – діагностика рівневих характеристик здібностей.

4. Когнітивних стилів: індикатор типів особистості (Майерс-Бріггс) – оцінка пріоритетного способу переробки інформації;

5. Мотивації: а) методика вимірювання відношення до творчості (К. Шефер) – оцінка переваг та інтересів людини до творчості; б) шкала

творчої мотивації (Е. Торренс) – самозвіт, заснований на вимірюванні зовнішньої і внутрішньої мотивації.

6. Емоційного аспекту креативності. Вимірювання емоційних змінних, що впливають на розвиток креативності: опитувальники і тести на емоційний інтелект (Д. Мейерс, П. Селовей, Д. Гоулдмен).

7. Середовищного аспекту креативності. Тести даної категорії спрямовані на зміну умов професійної діяльності і ступінь впливу середовища на креативність.

8. Методики оцінки умов професійної діяльності: а) опитувальник якісної оцінки середовища (Т. Амабайл, Н. Гріскевіч); б) KEYS (Т. Амабайл, Б. Хенессі) – оцінка факторів, які позитивно чи негативно впливають на сприйняття середовища; в) методика оцінки творчого середовища на підприємстві (С. Айзексен) – оцінка впливу виробничого клімату на розвиток креативності; г) методики оцінки проявів креативності: оцінка креативної діяльності [36].

Таким чином, наведений вище огляд існуючих методик вимірювання креативності, показує, що діагностичні інструменти варіюються в залежності від мети дослідження, аспектів креативності, характеру і форми, тимчасових обмежень і вікового діапазону.

Дослідження креативності підлітків із різним локусом контролю пропонується здійснювати за допомогою опитувальників та тестів, адже дані методики найбільш часто використовуються у вивченні особливостей креативності досліджуваних.

Опитувальники визначаються як тип методик, які складаються з набору пунктів, що не мають правильної відповіді, а характеризуються лише їх частотою і спрямованістю. Найчастіше даний тип методик використовується для діагностики особистісних особливостей досліджуваних (В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов [26]). При цьому у психології виділяють певні проблеми використання опитувальників. Наприклад, проблеми: соціальної бажаності відповідей; розуміння питань досліджуваними та мінливості їх поведінки. З

огляду на такі особливості, можна говорити про імовірнісну важливість результатів, які отримані під час використання опитувальників.

Тести визначаються як психологічне завдання, за допомогою якого встановлюється рівень та характер розвитку тієї чи іншої здібності людини (С.Г. Геллерштейн); стандартизоване і коротке та обмежене у часі випробування, призначене для встановлення з практичною метою між індивідуальних відмінностей у розвитку інтелекту і так званих спеціальних здібностей (К.М. Гуревич [26]).

Перевагами методу тестування є: можливість охоплення великого контингенту досліджуваних, оперативність та економічність, стандартизованість умов та процедури дослідження, надійність та об'єктивність результатів, кількісний та диференційований характер оцінки і можливість комп'ютеризації.

У свою чергу, недоліками тестового методу виступають: небезпека використання тестів некваліфікованими людьми, можливість виникнення у досліджуваних стресових станів, втоми, тривожності, втрата індивідуального підходу тощо.

Якісна психодіагностична методика обов'язково має бути стандартизованою, а умови тестування, інструкції, вимоги до його проведення та оброблення результатів – однаковими. Це гарантує вирівнювання ситуативних факторів, які можуть створити вигідніші умови для одних досліджуваних порівняно з іншими. Без стандартизації зіставлення індивідуальних результатів неможливе [26].

Стандартизація (англ. standard – типовий, нормальний) тестових показників – уніфікація, регламентація, приведення до єдиних нормативів процедури і оцінок тесту. Уніфікують бланки дослідження, способи реєстрації результатів, час і умови тестування. Інструкції можуть бути письмовими та усними (рідше).

Стандартизованим також є процес переведення первинних («сирих») тестових балів, що відображають кількість виконаних завдань, в узагальнену

шкалу, яка характеризує ступінь індивідуальної вираженості певної психічної властивості чи функції. Порівнювати результати психодіагностичних досліджень неможливо без певного критерію, оскільки методики не мають стандартів успішного чи неуспішного розв'язання тестових завдань.

Критерієм порівнювання є підсумки тестування великої і репрезентативної вибірок. Порівнюючи результати тестування, здійснюють вибірку стандартизації за статистичною нормою. Останнім часом застосовують стандартизацію, за якої результати досліджуваного зіставляють не з результатами інших осіб, а з соціально-психологічним нормативом – описом вимог суспільства до розвитку певної функції чи властивості. Стандартизація забезпечує можливість переходу від результатів виконання тесту певною особою до її психологічної характеристики.

Однією із характеристик ефективності тестів є наявність нормативних даних – показників чітко визначених вибірок. Розроблення процедури отримання цих показників є стандартизацією даних.

Психологічний тест, по суті, являє собою об'єктивне та стандартизоване вимірювання зразків (або проб) поведінки. Метод тестів відносять до експериментального методу психодіагностики, з допомогою якого проводять різні дослідження.

Стандартизація тесту передбачає однаковість процедури проведення та оцінки виконання тестових завдань. Для того щоб показники, отримані різними людьми, були порівнянні, умови тестування повинні бути однаковими для всіх. У тестовій ситуації єдиною незалежною змінною часто виявляється сам обстежуваний. Щоб забезпечити однаковість умов тестування, творець тесту дає докладні вказівки з проведення кожного знову розробленого тесту. Вона включає точні вказівки, щодо використовуваного стимульного матеріалу, тимчасових обмежень, усних інструкцій, пробних зразків завдань, допустимих відповідей на питання обстежуваного і інших тонкощів проведення тесту.

Надійність – характеристика методики, що відображає точність психодіагностичних вимірів, а також стійкість результатів тесту до дії сторонніх випадкових факторів. Надійність тесту виявляється в узгодженості оцінок у випробовуваних при їх повторному тестуванні тим же самим тестом або його еквівалентної формою. Перш ніж приступати до широкого використання психологічного тесту, необхідно провести ретельну об'єктивну перевірку його надійності. Факторів, що впливають на надійність тестування, досить багато і забезпечувати сталість їх усіх практично неможливо, але вони набагато менше впливають на достовірність отриманих результатів, головним же є надійність самої методики.

Валідність тесту свідчить про ступінь його придатності для оцінювання саме тієї психологічної якості, для вимірювання якої він призначається. Вона передбачає пряму перевірку того, наскільки добре тест виконує свою функцію. Характеристика валідності методики включає в себе не тільки відомості про те, що дана методика насправді вимірює, але і інформує про умови, про сферу її застосування. Існує кілька різновидів валідності, кожен з яких потрібно розглядати і оцінювати окремо, коли стоїть питання про з'ясування валідності методики. Валідність може бути внутрішньою (конструктивною) і зовнішньою (критеріальною). Внутрішня валідність визначає наскільки повно тестові бали відображають досліджувані психічні властивості чи вміння і знання, позначає відповідність які у методиці завдань, суджень тощо загальної мети і задумом методики в цілому. Тестова методика вважається внутрішньо невалідною або недостатньо внутрішньо валідною тоді, всі або частину включених до неї питань і завдань вимірюють не те, що потрібно від даної методики.

Тож, для емпіричного дослідження нами обрані методики: Опитувальник креативності (за Д. Джонсоном) та Тест креативності (за Ф. Вільямсом), тест схильності до певного стилю лідерства (за Е.П. Ільїним). Перейдемо до їх детального аналізу.

2.2. Опитувальник креативності (за Д. Джонсоном)

Опитувальник креативності фокусує увагу на тих елементах, які пов'язані із творчим самовираженням. Даний опитувальник дозволяє також провести самооцінку креативності.

Опитувальник креативності – це об'єктивний, що складається з восьми пунктів, контрольний список характеристик творчого мислення й поведінки, розроблений спеціально для ідентифікації проявів творчих здібностей, які доступні зовнішньому спостереженню.

Заповнення опитувальника триває 10–20 хвилин. Він складається із 8 тверджень. Кожне твердження опитувальника оцінюється по шкалі, що містить п'ять градацій (див. «Можливі оцінні бали»).

Загальна оцінка творчих здібностей є сумою балів за вісім пунктів (мінімальна оцінка — 8, максимальна оцінка — 40 балів).

У таблиці 2.3.1. представлена відповідність суми балів рівням креативності.

Таблиця 2.3.1.

Розподіл балів за рівнями креативності за методикою «Опитувальник креативності» (за Д. Джонсоном)

Рівень креативності	Сума балів
Дуже високий	40–34
Високий	33–27
Нормальний, середній	26–20
Низький	19–15
Дуже низький	14–8

Інструкція до опитувальника.

В бланку відповідей номерами від 1 до 8 зазначені характеристики творчого прояву (креативності).

Прочитавши твердження, будь ласка, оцініть, використовуючи п'ятибальну систему, у якому ступені у досліджуваного проявляються вищеописані характеристики [30].

Відповіді досліджуваного фіксуються у бланку (додаток А).

2.3. Тест креативності (за Ф. Вільямсом)

Мета – діагностувати рівень розвитку креативності особистості.

Тест є частиною батареї креативних тестів Вільямса. Тест Вільямса призначений для комплексної діагностики креативності у дітей та підлітків від 5 до 17 років і оцінює як характеристики, пов'язані з творчим мисленням, так і особистісно-індивідуальна креативні характеристики.

Відповіді на завдання тесту випробувані повинні дати у вигляді малюнків та підписів до них. Перед пред'явленням тесту експериментатор має повністю прочитати інструкцію і ретельно продумати всі аспекти роботи. Необхідно уникати вживання слів «тест», «іспит», «перевірка» у всіх поясненнях і інструкціях. Необхідно забезпечити всіх учнів олівцями або ручками. Все зайве має бути прибрано. Експериментатору необхідно мати інструкцію, зразок тесту, а також годинник або секундомір. Не слід проводити одночасне тестування у великих групах учнів. Оптимальний розмір групи – це 15-35 чоловік, тобто не більше одного класу. Час виконання тесту – 25 хвилин. Перш ніж роздавати листки із завданнями, експериментатор повинен пояснити дітям, що вони будуть робити, викликати у них інтерес до завдань і створити мотивацію до їх виконання. Для цього можна використовувати наступний текст, що допускає особисті модифікації в залежності від конкретних умов:

Оцінюються показники швидкості (продуктивності), гнучкості, розробленості, оригінальності та особливості назви рисунку.

Швидкість (продуктивність) визначається шляхом підрахунку загальної кількості виконаних малюнків. Максимальна кількість балів – 12 (1 бал за кожний малюнок).

Гнучкість характеризується кількістю змін категорій, починаючи від першого рисунку. Максимальна кількість балів – 11 (1 бал за кожну зміну категорії).

Існує 4 можливі категорії: 1) живе (Ж) – людина, будь-яка тварина або рослина; 2) механічне, предметне (М) – човен, космічний корабель, велосипед, машина, інструмент, іграшка, обладнання, меблі, предмети побуту тощо; 3) символічне (С) – літера, цифра, назва, герб, прапор, символічне позначення тощо; 4) видове, жанрове (В) – місто, шосе, будинок, парк, космос, гори тощо.

Розробленість характеризується тим, де додаткові деталі створюють асиметрію зображення: симетрія всередині та ззовні рисунку (0 балів); асиметрія поза замкнутого стимульного контуру (1 бал); асиметрія всередині замкнутого стимульного контуру (2 бали); асиметрія всередині та ззовні стимульної фігури (3 бали). Максимальна кількість балів – 36.

Оригінальність пов'язана із розташуванням рисунку всередині або ззовні стимульної фігури: поза стимульної фігури (1 бал); усередині стимульної фігури (2 бали); усередині та ззовні стимульної фігури (3 бали). Максимальна кількість балів – 36.

У назві відображається багатство словникового запасу (кількість слів, використаних у назві) та здатність до образної передачі сенсу зображуваного. Відповідно, 0 балів нараховується в разі відсутності назви; 1 бал нараховується, якщо назва складається з одного слова; 2 бали, – якщо назва є словосполученням, яке відображає те, що намальовано; 3 бали – при образній назві, котра передає більше, ніж намальовано. Максимальна кількість балів – 36. Відповіді досліджуваного фіксуються у бланку (додаток А3).

2.4. Діагностика схильності до певного стилю лідерства

(за Е.П. Ільїним)

Методика запропонована Е.П. Ільїним і перевірена на надійність та валідність Нгуеном Ки Тионгом (у 2000 році) [18; 20].

Методика є опитувальником, за допомогою якого можна дізнатися про схильність суб'єкта до того або іншого стилю лідерства. Проте при цьому треба враховувати, що при реальному керівництві людина може використовувати інший стиль. У даній методиці наявна шкала за якою визначають схильність до певного стилю лідерства, а саме:

- автократичний,
- демократичний,
- ліберальний стилі лідерства.

Випробовуванням пропонується уявити, що вони керують колективом і відповісти, як би вони здійснювали це керівництво в ситуаціях, викладених в опитувальнику. По кожному пункту опитувальника з трьох варіантів відповіді (а, б, в) вибрати той, який більшою мірою характеризує їхню поведінку як керівника.

Оскільки в чистому вигляді схильність до одного із стилів лідерства практично не зустрічається, мова може йти про змішані стилі лідерства з тенденцією схильності до одного з них. Опитувані найчастіше вибирають відповіді, що характеризують демократичний стиль лідерства. Якщо таких відповідей більше 12, можна говорити про схильність до демократичного стилю; якщо менше і при цьому вибори А на 3 бали переважають над Л, можна говорити про схильність до авторитарно-демократичного стилю, а у разі переважання на 3 бали вибору Л над А – про схильність до ліберально-демократичного стилю [18; 20].

Висновки до другого розділу

Для дослідження особливостей взаємозв'язку креативності з лідерськими якостями студентів, можуть бути використані методики типу опитувальники, зокрема: «Опитувальник креативності» Д. Джонсона, «Тест креативності» (за Ф. Вільямсом) та «Тест схильності до певного стилю лідерства» (за Е.П. Ільїним).

Опитувальник креативності Д. Джонсона дозволяє провести самооцінку креативності, визначити її загальний показник.

Тест креативності (за Ф. Вільямсом) дозволяє діагностувати рівень розвитку креативності особистості, швидкість, гнучкість, розробленість як показників творчих здібностей особистості.

Тест схильності до певного стилю лідерства (за Є. П. Ільїним) є опитувальником, за допомогою якого можна дізнатися про схильність суб'єкта до того або іншого стилю лідерства. Проте при цьому треба враховувати, що при реальному керівництві людина може використовувати інший стиль. У даній методиці наявна шкала за якою визначають схильність до певного стилю лідерства, а саме: автократичний, демократичний та ліберальний.

Вибір даних методик зумовлено їх надійністю та валідністю, вони широко використовуються у практиці соціально-психологічної діагностики шкільними психологами, класними керівниками, соціальними педагогами.

Використання комплексу обраних методик дозволило нам здійснити обробку отриманої інформації та дати їй теоретичну інтерпретацію (побудову таблиць, діаграм), що описано детальніше в наступному розділі.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРЕАТИВНОСТІ ТА ЛІДЕРСТВА У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У цьому розділі представлені емпіричні дані проведеного дослідження психологічних особливостей співвідношення креативності та лідерства в юнаків. Поданий кількісний та якісний аналіз даних та їх теоретична інтерпретація.

3.1. Організація емпіричного дослідження

Дослідження особливостей креативності студентів технічних спеціальностей здійснювалось на основі твердження про те, що існує зв'язок між творчими здібностями особистості та її лідерськими якостями.

Об'єктом нашого дослідження виступають особливості розвитку особистості юнаків.

Предметом є психологічні особливості креативності та лідерства у студентів технічних спеціальностей.

Метою дослідження є вивчення особливостей креативності юнаків із різними стилями лідерської поведінки. Згідно із зазначеною метою дослідження, можна визначити конкретні завдання, які вона передбачає.:

- 1) визначити особливості креативності осіб юнацького віку;
- 2) дослідити специфіку лідерських якостей досліджуваних;
- 3) охарактеризувати вираженість креативності та її складових у юнаків з різними стилями лідерської поведінки.

В процесі емпіричного дослідження були пройдені наступні етапи:

1. На попередньому етапі виконувалася підготовка, яка включала у себе аналіз наукової літератури з обраної теми, формулювання гіпотези, визначення мети, предмета, об'єкта, а також завдань дослідження.

Була сформована вибірка, що складалася з 60 студентів (30 дівчат та 30 хлопців), які навчаються у Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що студенти технічних спеціальностей мають унікальні психологічні характеристики, які впливають на їхню креативність та лідерські здібності. Гіпотетично припускається, що існує взаємозв'язок між психологічними особливостями, зокрема рівнем творчості та лідерським потенціалом студентів технічних спеціальностей. При цьому, можливо, що деякі психологічні чинники, такі як толерантність до невизначеності, впливають на обидві ці характеристики. Креативність студентів технічних спеціальностей характеризується високим рівнем інтелектуальності, ініціативності, оригінальності мислення, здатністю до генерування нових ідей та рішень.

2. Дослідницький етап, під час якого здійснювалося емпіричне дослідження, обробка отриманої інформації та її теоретичний аналіз.

3. Етап аналізу результатів проведеного емпіричного дослідження, під час якого проводилась оцінка отриманих даних, формулювання висновків та рекомендацій.

Дослідження проводилось автором у жовтні-листопаді 2023 року. Первинні результати емпіричного дослідження наведено в додатку Б.

3.2. Специфіка креативності студентів

Юнацький вік відзначається унікальністю у тому, що багато компонентів психіки юнака перебувають у стадії активного формування. Особи цього віку відрізняються активністю у самовизначенні, виникненню нових мотивів, які сприяють залученню до самостійної творчої роботи, і інтенсивним розвитком логічного мислення, що впливає на всі інші пізнавальні процеси та загальний інтелект. У цей період відбуваються зміни у

розвитку самосвідомості та активності особистості, створюючи сприятливі умови для розвитку креативності.

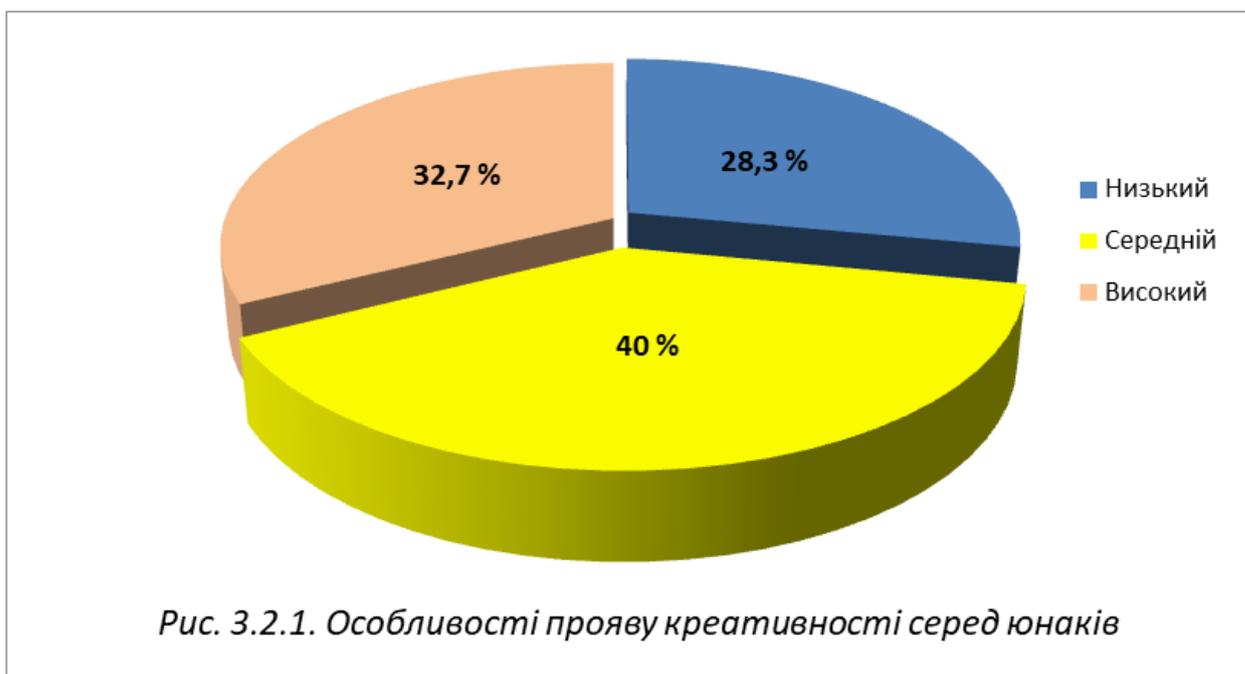
Для визначення рівня розвитку креативності студентів технічних спеціальностей проведемо аналіз даних, отриманих за допомогою методики «Опитувальник креативності» (за Д. Джонсоном).

Таблиця 3.2.1.

Розподіл юнаків за ступенем виявленої креативності (n=60, у%)

Ступені прояву креативності студентів					
низький		середній		високий	
n	%	n	%	n	%
17	28,3	24	40	19	32,7

Отримані дані подано у вигляді графіка на рисунку 3.2.1.

Згідно з таблицею 3.2.1. та рисунком 3.2.1., можна зазначити, що 28,3% юнаків мають низький рівень креативності, 40% демонструють середній рівень, а 32,7% мають високий рівень креативності. Іншими словами, більшість юнаків характеризується середнім рівнем розвитку креативності.

Молодь із низьким рівнем креативності більше приваблюється зовнішніми атрибутами творчої діяльності, орієнтуючись на сам процес або негайне заохочення. Такі юнаки проявляють обмеженість у виборі поведінки та підкоряються власним бажанням. Головний акцент робиться на використанні пам'яті: вони пригадують, як раніше виконували схожі завдання. Результати їхніх творчих зусиль характеризуються однотипністю, простотою та повторенням зразків чи робіт інших осіб. Слабка увага, повільний темп діяльності, відсутність ініціативи та інтересу до нової діяльності характеризують студентів із зниженим рівнем розвитку креативності. Їм необхідні додаткові вказівки під час творчої діяльності, вони не відчують привабливості творчого процесу перетворення, а натомість віддають перевагу відтворенню знайомих образів.

Юнаки з середнім ступенем розвитку креативності мають інтерес до творчого процесу, однак лише в окремих сферах діяльності. Вони схильні до створення нових образів, хоча це творче спрямування не завжди є постійним. Студенти цього рівня залучаються до виконання завдань, які викликають емоційний інтерес або вимагають додаткової мотивації, такої як змагання чи досягнення. Їхні роботи можуть мати шаблонний характер, але за наявності сторонньої підтримки вони готові створити оригінальні продукти. Ці юнаки усвідомлюють свої дії та можуть програмувати свою діяльність. Темп виконання завдань залежить у них від емоційного забарвлення, а ініціативність проявляється після заохочення.

Висококреативні студенти з великим інтересом вирішують творчі завдання, оскільки сам процес творчості для них вже є захоплюючим. Вони підтримують свій творчий досвід стійким інтересом до різних видів художньо-творчої діяльності. Творчі зусилля цих юнаків емоційно насичені, вони активно досліджують своє оточення і світ мистецтва, володіють сильною уявою, фантазією і інтуїцією. Вони можуть створювати власні художні образи, виявляючи цілеспрямований інтерес до пізнання. Роботи цих юнаків вирізняються оригінальністю та відмінностями від

загальноприйнятих стандартів. У своїй творчій діяльності вони пропонують нестандартні та різноманітні ідеї.

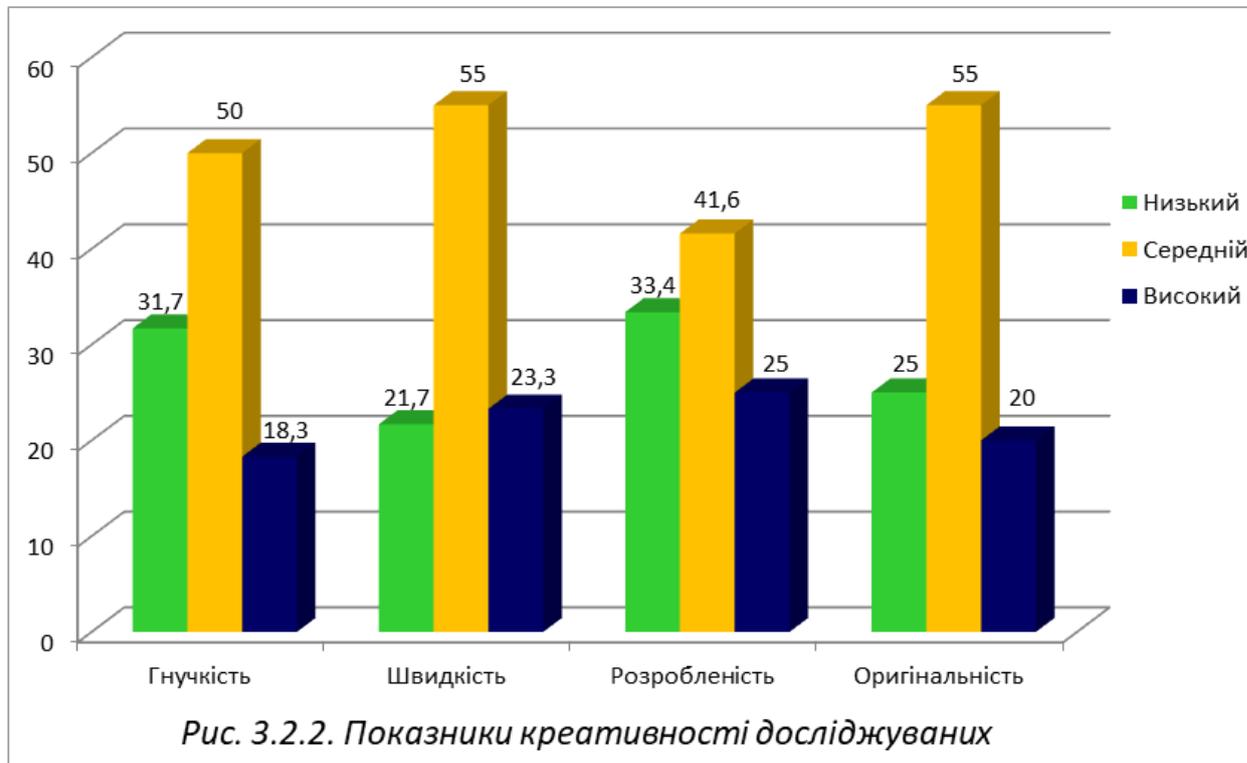
Розглянемо висновки щодо креативності юнаків, які були визначені за допомогою тесту на креативність Ф. Вільямса (таблиця 3.2.2).

Таблиця 3.2.2

Особливості вираженості показників креативності студентів (n=60, у%)

Шкали	Рівні вираження					
	Низький		Середній		Високий	
	n	%	n	%	n	%
Гнучкість	19	31,7	30	50	11	18,3
Швидкість	13	21,7	33	55	14	23,3
Розробленість	20	33,4	25	41,6	15	25
Оригінальність	15	25	33	55	12	20

Представимо отримані дані графічно (рис. 3.2.2).

Рис. 3.2.2. Показники креативності досліджуваних

Згідно отриманих даних у табл. 3.2.2 та рис. 3.2.2, половина (50%) юнаків характеризується середнім, 31,7% – низьким і 18,3% – високим рівнем

гнучкості. Це може свідчити про те, що більшість досліджуваних виявляють середню схильність до зміни та адаптації, не обов'язково віддаючи перевагу стійкому утриманню на одному шляху або в межах однієї категорії. Мислення цих юнаків можна характеризувати як не фіксоване та готове до рухомих та гнучких підходів.

У більшості частини студентів (55%) швидкість творення нового образу характеризується середнім рівнем, 21,7% отримали низький, а 23,3% досліджуваних – високий ступінь вираження цієї ознаки. Юнаки з високим рівнем швидкості формування нового образу миттєво створюють його, відображаючи його риси в уяві дуже швидко, тоді як респонденти з середнім та низьким рівнем витрачають на цей процес більше часу, іноді навіть не досягаючи бажаного результату.

Схожі показники було зафіксовано за шкалою оригінальності малюнків: більшість (55% респондентів) отримали середній, у 25% було зафіксовано низький, а у 20% – високий ступінь вияву. Показники розробленості у 41,6% досліджуваних виражені середнім, у 33,4% – низьким, а у 25% – високим рівнем прояву.

Юнаки з високим рівнем оригінальності та розробленості схильні до створення нових, раніше не відомих їм образів, які включають значну кількість нових елементів. Респонденти з середнім та низьким рівнем оригінальності часто працюють з повторюваними образами, які включають обмежену кількість новаторських елементів. Молодь з високим рівнем розробленості, вирізняється уважним вивченням деталей у своїх творіннях, тоді як досліджувані з середнім та низьким рівнем характеризуються більшою узагальненістю своїх робіт.

Отже, у досліджуваних студентів було виявлено переважно середній рівень розвитку креативних здібностей. Ця тенденція спостерігається у відношенні до гнучкості, швидкості, розробленості та оригінальності творчих образів.

3.3. Аналіз особливостей стилю лідерства досліджуваних

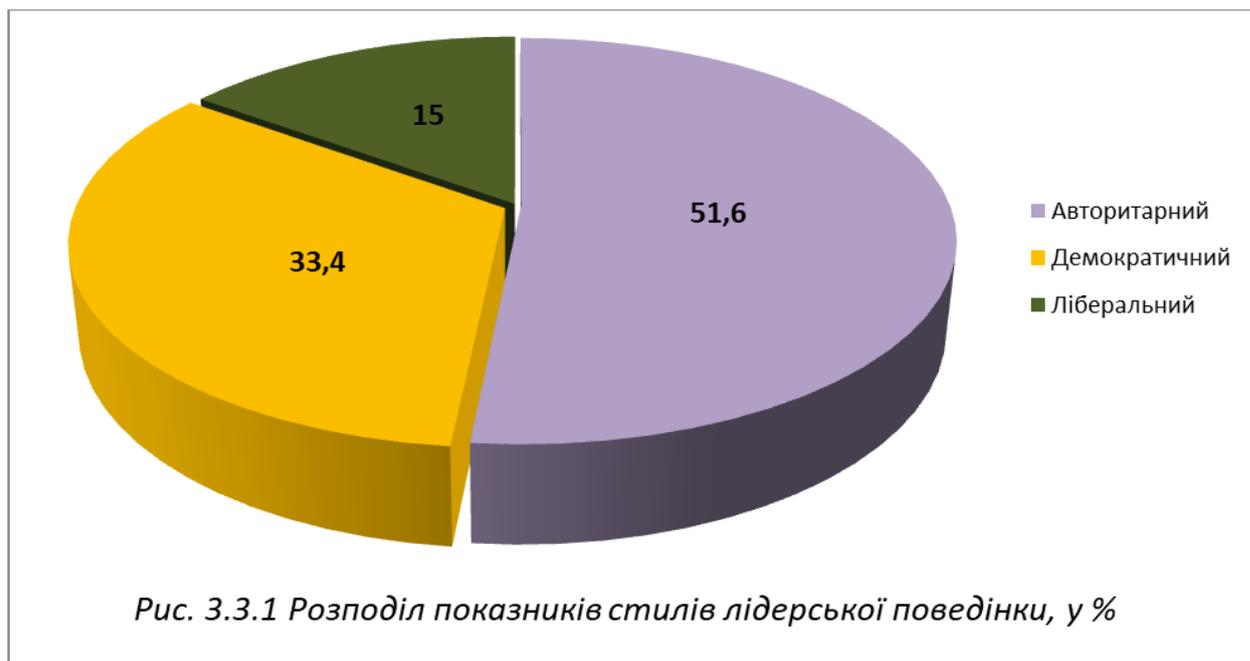
Для вивчення лідерської поведінки було використано методику оцінки схильності до конкретного стилю лідерства (за Є. П. Ільїним). Результати проведених досліджень представлені в таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

Розподіл студентів за лідерськими стилями (n=60, у%)

Стиль лідерської поведінки					
Авторитарний		Демократичний		Ліберальний	
n	%	n	%	n	%
31	51,6	20	33,4	9	15

Для наочності зобразимо емпіричні дані графічно за допомогою діаграми (рис. 3.3.1).

Відповідно до даних, представлених у таблиці 3.3.1. та на рисунку 3.3.1., більшість учасників дослідження (51,6%) проявляє ознаки авторитарного стилю лідерства. Авторитарне керівництво характеризується владарюючим впливом, що базується на загрозі можливого вжиття силових заходів. Властивості авторитарного стилю включають жорсткість у мисленні

лідера, ігнорування аргументів або інформації, не відповідної його власній точці зору, та особистий вибір напрямків і цілей діяльності.

Відносини між членами ближчого оточення лідера мінімізовані і піддані контролю лідера. Авторитарний лідер прагне до активності підлеглих, застосовуючи адміністративні методи. Він найчастіше використовує займенник «я». Лідери авторитарного типу не демократизують своє оточення і відділяються від стремлінь поглиблення демократії, утримуючи апаратний підхід до зайняття керівних посад в ієрархії влади.

Бюрократія становить прямий соціальний фундамент для авторитарних лідерів. За даними наших досліджень, значно менше студентів виявило себе демократичними лідерами – лише 33,4% юнаків. Демократичний стиль керівництва означає гнучкість мислення лідера, його бажання отримувати повну інформацію та увага до аргументів, що суперечать його особистій позиції.

Лідер демократичного типу визначає цілі та напрями діяльності спільно з оточенням, а не в одноосібному порядку. Соціально-просторове положення такого лідера розташоване всередині групи, а займенник, яким він найчастіше користується, – «ми». Об'єктивність у спілкуванні та повага до оточення сприяють активізації участі кожного у спільній діяльності, делегуванню відповідальності та розподілу її між усіма, а також створенню атмосфери співпраці.

Найменша частина досліджуваних – 15% юнаків, виявили ліберальний стиль лідерства. Цей тип керівництва характеризується мінімальною участю лідера, при цьому підлеглі мають практично повну свободу у визначенні цілей, прийнятті рішень та контролі над своєю роботою.

Такий метод лідерства призводить до фрустрації, безвладдя та конфліктів. Результати роботи практично не досягають рівня, який характерний для демократичного стилю лідерства. Проте вільний стиль керівництва сприяє створенню більш позитивних взаємин між членами групи, ніж у випадку авторитарного підходу.

3.4. Статеві специфіка креативності та лідерства респондентів

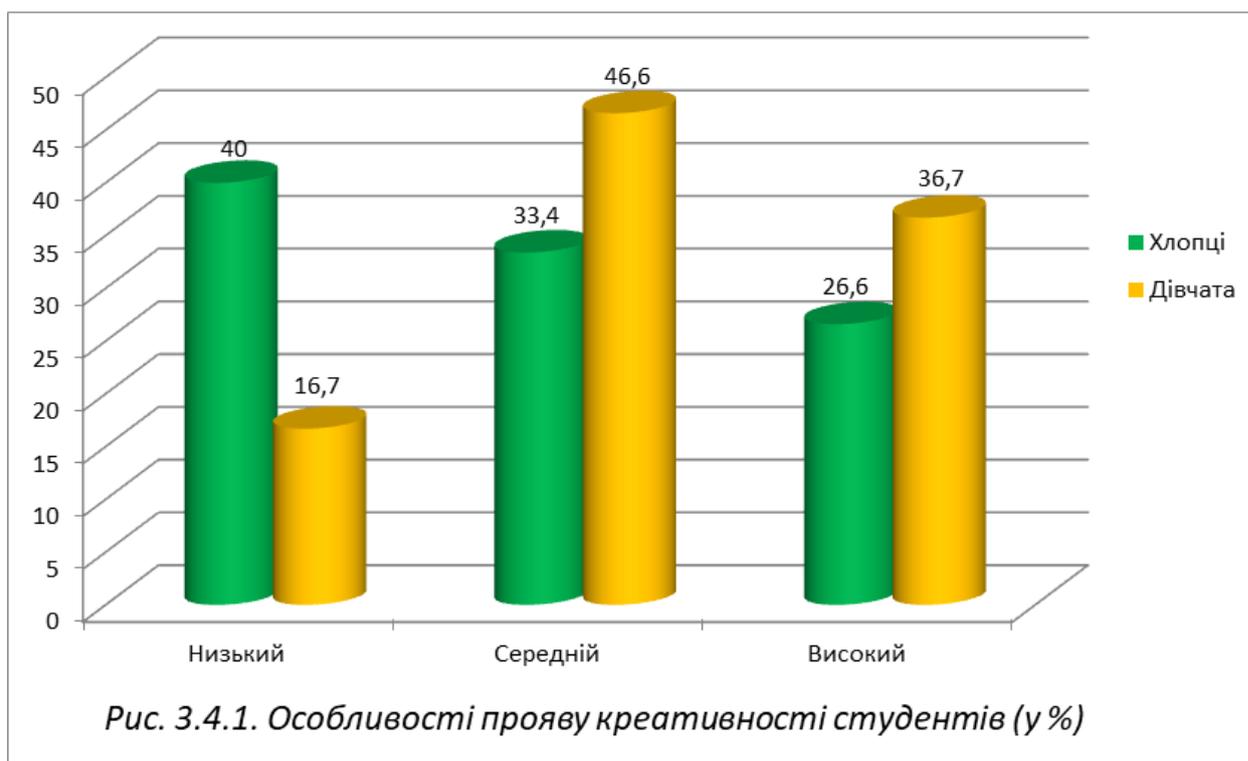
Аналіз рівня розвиненості креативності студентів чоловічої та жіночої статей показав наступне (табл. 3.4.1).

Таблиця 3.4.1

Показники рівня розвиненості дивергентного мислення досліджуваних

Рівень	Хлопці		Дівчата		Загалом	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
<i>Низький</i>	12	40	5	16,7	17	28,3
<i>Середній</i>	10	33,4	14	46,6	24	40
<i>Високий</i>	8	26,6	11	36,7	19	31,7
ЗАГАЛОМ	30	100	30	100	60	100

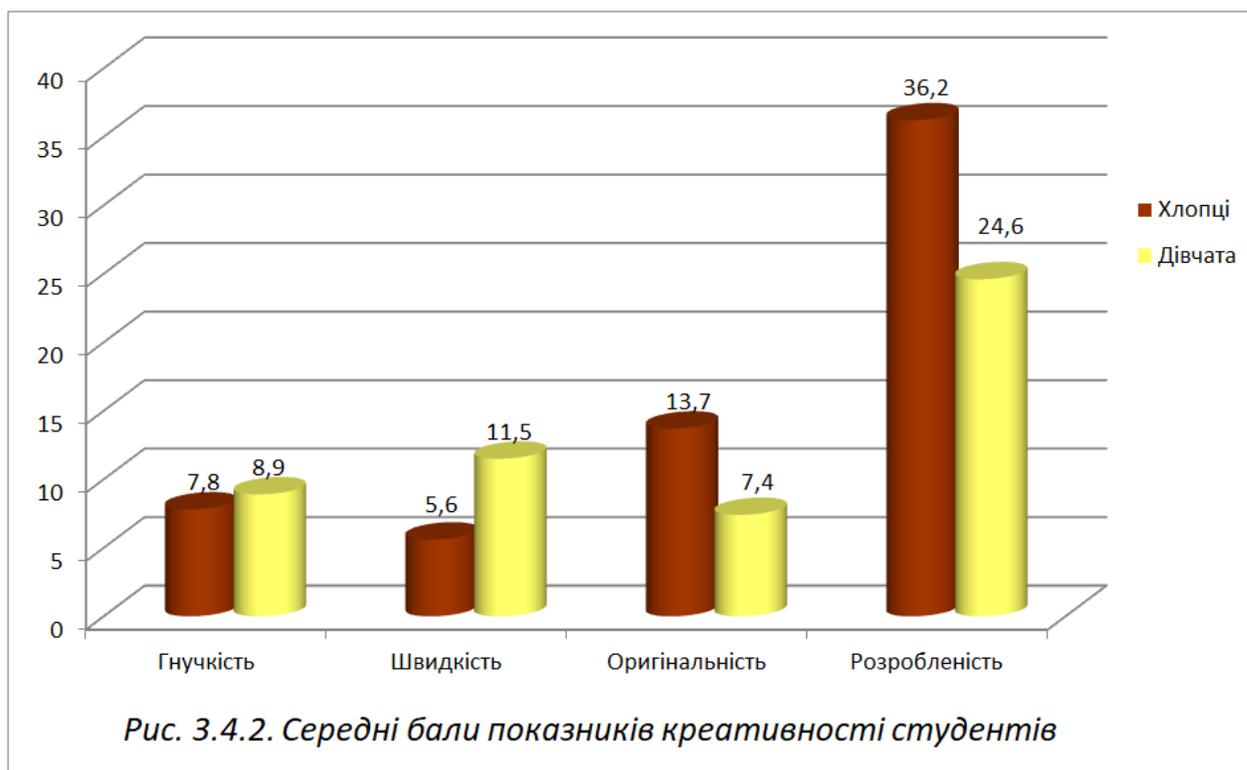
Отримані результати представлено графічно на рис.3.4.1.

Як вказано у табл. 3.4.1 та на рис. 3.4.1, спостерігається певна різниця в розподілі рівнів розвитку креативності в обох групах. Так, у групі хлопців 26,6% виявили високий рівень креативності, тоді як середній і низький рівні

складають відповідно 33,4% і 40%. У дівчат в основному виявлено високий та середній рівні креативності (36,7% і 46,6% відповідно). Також, 16,7% з них проявили обмежену здатність швидко створювати оригінальні образні конструкції.

На рисунку 3.4.2 зображено порівняльний аналіз результатів дослідження особливостей прояву креативності серед хлопців та дівчат.

Результати порівняльного аналізу за методикою вивчення дивергентного мислення (за Ф. Вільямсом) показують, що в групі дівчат виявлено найвищий рівень швидкості мислення, але нижчий рівень розробленості та оригінальності. Значний ступінь швидкості мислення може свідчити про гнучкість їхніх нервових процесів, здібність швидко аналізувати складні ситуації, оперативно виражувати правильне рішення та ефективно його приймати.

Хлопці володіють високими характеристиками розробленості та оригінальності. Шкала розробленості відображає інший аспект швидкості мислення, який у конкретних ситуаціях може бути і перевагою, і обмеженням, що залежить від конкретного виявлення цієї якості. Усі

досліджувані показали високі результати за шкалою гнучкості, що може свідчити про розвиненість інтелектуального потенціалу, високий рівень інформованості, значну варіативність мисленневих операцій тощо.

Аналіз значущості відмінностей між показниками креативності у хлопців та дівчат здійснювався за допомогою φ^* -критерію кутового перетворення Фішера. Подальше порівняння отриманих емпіричних значень φ проводилося з критичними значеннями цього критерію $\varphi^*_{кр} = \begin{cases} 1,64 & (p \leq 0,05) \\ 2,31 & (p \leq 0,01) \end{cases}$

та дає змогу зробити наступні висновки:

1) відсоткова частка висококреативних студентів статистично значущо не відрізняється у досліджуваних групах ($\varphi^*_{емп} = 1,006$, при $p > 0,05$);

2) відсоток осіб юнацького віку із середнім рівнем креативності у досліджуваних групах має статистичну значимість ($\varphi^*_{емп} = 1,649$, при $p > 0,05$);

3) відсоткова частка студентів із низьким рівнем розвитку креативності має статистичну значущість ($\varphi^*_{емп} = 1,693$, при $p > 0,05$).

Отже, можемо зробити висновок, що статистично значущі відмінності були виявлені у хлопців та дівчат із низьким та середнім ступенями прояву дивергентного мислення.

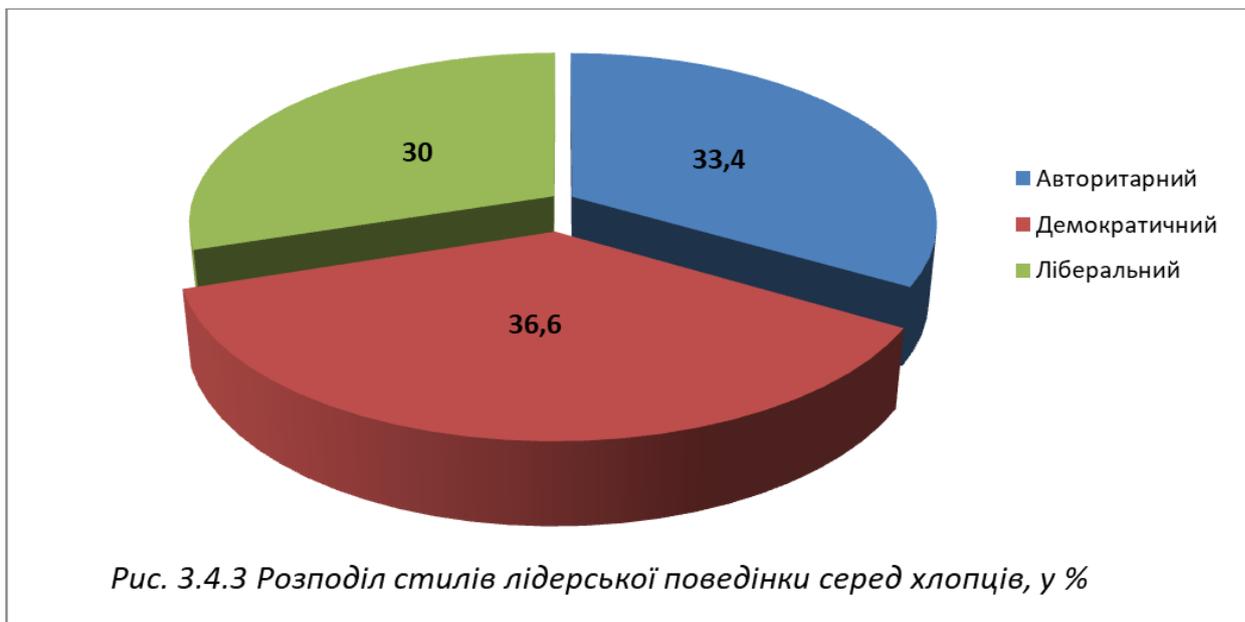
Результати дослідження статевої відмінностей лідерської поведінки зображені у таблиці 3.4.2 та діаграмах (рис. 3.4.3 та рис. 3.4.4).

Таблиця 3.4.2

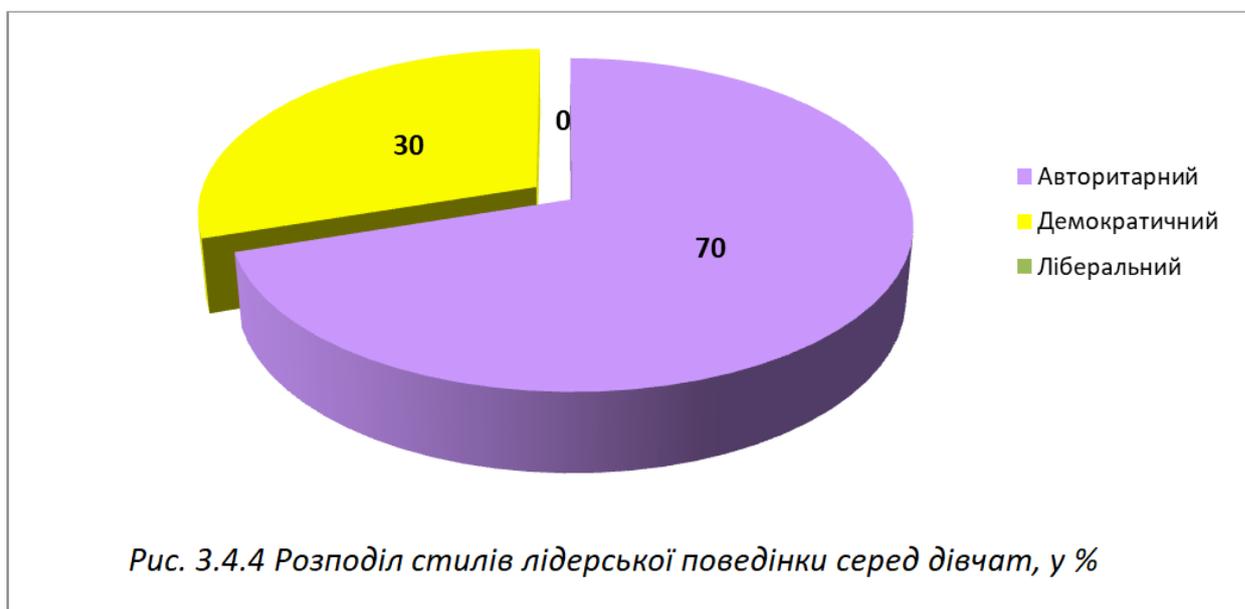
Розподіл юнаків за статевою відмінністю у лідерстві (n=60, у%)

Стиль лідерської поведінки	Стать				Усього	
	хлопці		дівчата		n	%
	n	%	n	%		
Авторитарний	10	33,4	21	70	31	51,6
Демократичний	11	36,6	9	30	20	33,4
Ліберальний	9	30	0	0	9	15
УСЬОГО	30	100	30	100	60	100

Зобразимо співвідношення відсоткових даних графічно.

При аналізі даних, поданих на рисунку 3.4.3, можемо відмітити, що серед хлопців найбільш поширеним є демократичний стиль лідерської поведінки (36,6%). Дещо менш значущим виявився авторитарний стиль керівництва, який притаманний для 33,4% юнаків, в той час як ліберальний стиль лідерства зафіксовано у 30% студентів хлопців.

Аналізуючи рисунок 3.4.3, можемо дійти до висновку, що серед дівчат панівним є авторитарний стиль лідерської поведінки, який виявлений у 70% досліджуваних. Третину (30%) респондентів характеризує демократичний

стиль керівництва. Зауважимо, що серед дівчат-студентів не було зафіксовано прояву схильності до ліберального стилю управління.

Тобто, можемо зробити висновок, що досліджувані студенти-хлопці різняться більшим вираженням ліберального стилю в вибірці, тоді як серед дівчат домінуючим є схильність до авторитарності.

Для доведення статистичної значимості відмінностей у лідерській поведінці хлопців та дівчат з різним рівнем прояву креативності використаний критерій χ^2 – Пірсона. Його емпіричне значення = 7,981 для авторитарних юнаків з середнім рівнем креативності та 11,344 для ліберальних юнаків з низьким рівнем креативності, при χ^2 - критичному ,991 ($p \leq 0,05$); 9,210 ($p \leq 0,01$) і $k=2$. Оскільки χ^2 - емпіричне $>$ χ^2 - критичного, можна говорити про наявність статистично значимої відмінності у показниках авторитарності і ліберальності досліджуваних. За показниками демократичності статистичної значущості встановлено не було.

Тобто, можемо зробити висновок, що серед хлопців, зокрема тих, які виявили схильність до ліберального стилю керівництва, зафіксовано низький рівень креативності. Це може свідчити про те, що певна консервативність у думках та підходах цієї групи може обмежувати їхню здатність до творчого вираження.

З іншого боку, серед дівчат виявлено відсутність схильності до ліберального стилю керівництва, але це не заважає їм бути більш креативними порівняно з юнаками, які обрали цей стиль. Загалом, середня креативність переважає у цій групі, що може свідчити про здатність дівчат до більш гнучкого та творчого мислення.

Основна відмінність у рівнях креативності спостерігається в контексті стилів лідерської поведінки. Авторитарний стиль лідерства, що переважає серед дівчат, асоціюється з середнім рівнем креативності. З іншого боку, серед хлопців, які обрали демократичний стиль, виявлено високий рівень креативності. Це може вказувати на те, що гнучкість та співпраця,

притаманні демократичному стилю, сприяють розвитку та виявленню креативних здібностей.

Висновки до третього розділу

В результаті проведеного дослідження було виявлено, що більшість юнаків характеризується середнім рівнем креативності. Такі студенти мають інтерес до творчого процесу, здатні створювати нові образи в окремих сферах. Вони залучаються до завдань з емоційним інтересом та можуть створити оригінальні продукти за підтримки.

Молодь із низьким рівнем креативності приваблюється зовнішніми атрибутами творчої діяльності та орієнтується на сам процес або негайне заохочення. Ці юнаки обмежені у виборі поведінки та підкоряються власним бажанням, використовуючи пам'ять для повторення зразків чи робіт інших осіб.

Висококреативні студенти з великим інтересом вирішують творчі завдання, оскільки сам процес творчості для них захоплюючий. Вони активно досліджують світ мистецтва, володіють сильною уявою, фантазією і інтуїцією, створюючи оригінальні художні образи та ідеї.

Також переважання середнього рівня спостерігається у відношенні до гнучкості, швидкості, розробленості та оригінальності творчих образів.

Статистично значущі відмінності були виявлені у хлопців та дівчат із низьким та середнім ступенями прояву дивергентного мислення.

Щодо стилів лідерської поведінки, більша половина юнаків виявляє ознаки авторитарного стилю лідерства, який характеризується владарюючим впливом і використанням силових заходів. Вони відмежовуються від демократії, прагнуть до контролю над підлеглими та використовують адміністративні методи.

Демократичний стиль лідерства виявився лише у третини студентів, що означає наявність у них спільного визначення цілей та бажання отримати повну інформацію та увагу до аргументів, що суперечать особистій позиції.

Найменша кількість досліджуваних проявили ліберальний стиль лідерства, характеризований мінімальною участю лідера та повною свободою підлеглих. Це може викликати фрустрацію і конфлікти, але сприяє позитивним взаєминам у групі порівняно з авторитарним стилем.

Серед хлопців найбільш поширеним є демократичний стиль лідерства, що може вказувати на високий рівень взаємодії та співпраці у групі. З іншого боку, авторитарний стиль керівництва, хоч і менш поширений, але все ще визначається у великій кількості хлопців. Ліберальний стиль лідерства виявлений у третини представників цієї групи.

Аналізуючи дані дівчат, можна зробити висновок, що авторитарний стиль лідерства є домінуючим і виявлений у 70% досліджуваних. Це може свідчити про прагнення до одноосібного спрямовуючого впливу та визначення у групі. Демократичний стиль є менш розповсюдженим, проте визначається у третини представниць цієї групи. Варто відзначити, що ліберальний стиль лідерства не було виявлено серед дівчат-студенток.

Варіації в стилях лідерства можуть бути пов'язані з різними чинниками, такими як особистісні риси, соціокультурний контекст та очікування стосовно гендерних ролей. Також слід враховувати можливі взаємодії між стилями лідерства та розвитком креативності, де певні стилі можуть сприяти або обмежувати творчий потенціал групи.

В результаті аналізу виявлено певні тенденції у зв'язку із креативністю між представниками різних статей та стилями лідерської поведінки.

Для оцінки лідерської поведінки хлопців і дівчат з різним рівнем креативності використовувався критерій Пірсона. За результатами дослідження виявлено статистично значущі відмінності між авторитарними та ліберальними юнаками, особливо тими, які мають низький рівень креативності.

Серед хлопців, зокрема тих, які виявили схильність до ліберального стилю керівництва, зафіксовано низький рівень креативності. З іншого боку, серед дівчат виявлено відсутність схильності до ліберального стилю

керівництва, що може свідчити про здатність дівчат до більш гнучкого та творчого мислення.

Авторитарний стиль лідерства, що переважає серед дівчат, асоціюється з середнім рівнем креативності. З іншого боку, серед хлопців, які обрали демократичний стиль, виявлено високий рівень креативності. Це може вказувати на те, що гнучкість та співпраця, притаманні демократичному стилю, сприяють розвитку та виявленню креативних здібностей.

Отже, гіпотеза дослідження отримала підтвердження на основі проведеного аналізу. Результати вказують на те, що студенти технічних спеціальностей демонструють унікальні психологічні характеристики, що впливають на їхню креативність та лідерські здібності. Зокрема, виявлено, що креативність цієї групи студентів характеризується значним рівнем інтелектуальності, ініціативності, оригінальності мислення, а також здатністю до генерування нових ідей та рішень.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Креативність – це вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, націленість на відкриття нового і глибоке усвідомлення власного досвіду. Також важливо мати спроможність до конструктивного та нестандартного мислення та поведінки, усвідомлення та розвиток власного досвіду. Креативна особистість відзначається відкритістю досвіду, чутливістю до нових проблем, широтою категоризації, віддаленістю асоціацій, широким асоціативним рядом, швидкістю мислення, оригінальністю мислення, самостійністю, незвичністю, дотепністю рішень. При цьому творчість проявляється як готовність до пізнання за межами вимог заданої ситуації, тобто як здатність до розвитку діяльності, що виконується особистістю.

Юнацький вік – це час життєвого самовизначення, випробування різних соціальних ролей і видів діяльності, вироблення активної життєвої позиції. Основною новацією юнацького віку є становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя. В цьому віці відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості; молоді люди самовизначаються в системі моральних цінностей, принципів, норм і правил поведінки, усвідомлюють особисту соціальну відповідальність. Розв'язання життєвих завдань вимагає прогнозування, орієнтації на майбутнє й усвідомлення, наскільки можливе втілення конкретних планів.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, активне формування світогляду, розвиток самосвідомості. Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, де провідна роль належить розвитку мислення. Тут розвивається репродуктивна і творча уява,

критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, особливо мрій, з дійсністю, своїми можливостями.

Розвиток творчої діяльності юнаків пов'язаний з особливостями їх особистісного розвитку, зокрема, мотиваційної сфери. На розвиток творчої діяльності юнаків впливають методи навчання і взаємини з однолітками. Однією з важливих умов розвитку творчої діяльності юнаків є їх включення до активної пізнавальної творчої діяльності, яка дозволяє проявляти максимум активності в оволодінні новими знаннями і вміннями. Крім цього, важливою умовою розвитку творчості юнаків є формування високого рівня пізнавальної мотивації, яка виражається у пізнавальному інтересі, що виявляється в ініціативі та самостійності здобуття знань.

Виражена креативність юнака відображає його здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати одержану інформацію, виявляти, формувати проблеми, завдання, прогнозувати, моделювати ситуації до діяльності, експерименту. Юнаки з високим рівнем креативності характеризуються інтуїтивним відчуттям проблеми, творчою уявою, дивергентним мисленням, з його гнучкістю та оригінальністю, а також розвиненою здатністю до акумулювання і використання досвіду інших, відстоювання своєї точки зору, з високою самоорганізацією та самоконтролем, самокритичністю.

2. Для дослідження особливостей взаємозв'язку креативності з лідерськими якостями студентів, можуть бути використані методики типу опитувальники, зокрема: «Опитувальник креативності» Д. Джонсона, «Тест креативності» (за Ф. Вільямсом) та «Тест схильності до певного стилю лідерства» (за Е.П. Ільїним).

«Опитувальник креативності» Д. Джонсона дозволяє самооцінити рівень креативності та визначити загальний показник.

«Тест креативності» (за Ф. Вільямсом) використовується для діагностики рівня розвитку креативності особистості, оцінює швидкість, гнучкість та розробленість як показники творчих здібностей.

«Тест схильності до певного стилю лідерства» (за Є.П. Ільїним) є опитувальником, який допомагає визначити схильність особи до конкретного стилю лідерства. Важливо враховувати, що під час реального керівництва людина може використовувати інший стиль. Методика містить шкалу, яка оцінює схильність до автократичного, демократичного та ліберального стилів.

Вибір цих методик обумовлено їхньою надійністю та валідністю, а також широким використанням у соціально-психологічній діагностиці, зокрема, серед шкільних психологів, класних керівників та соціальних педагогів.

3. У ході проведеного дослідження було встановлено, що більшість юнаків проявляє середній рівень креативності. Ці студенти виявляють інтерес до творчого процесу та можуть створювати нові образи в окремих сферах, демонструючи емоційний інтерес та здатність до створення оригінальних продуктів.

У групи молоді з низьким рівнем креативності спостерігається привабливість до зовнішніх атрибутів творчої діяльності, а їхні дії орієнтовані на сам процес або негайне заохочення. Ці особи обмежені у виборі поведінки та часто повторюють зразки чи роботи інших осіб.

Студенти з високим рівнем креативності з великим ентузіазмом вирішують творчі завдання, оскільки для них сам процес творчості захоплюючий. Вони володіють сильною уявою, фантазією та інтуїцією, створюючи оригінальні художні образи та ідеї.

Важливі відмінності спостерігаються і у відношенні до стилів лідерської поведінки. За результатами дослідження виявлено, що більшість юнаків виявляє ознаки авторитарного стилю лідерства, зокрема владарюючого впливу та використання силових заходів. Демократичний стиль лідерства є менш розповсюдженим, а ліберальний стиль виявлений у третині студентів.

При аналізі даних серед хлопців видно, що демократичний стиль лідерства є найбільш поширеним, вказуючи на високий рівень взаємодії та співпраці у групі. Щодо дівчат, авторитарний стиль лідерства є домінуючим, що може свідчити про прагнення до одноосібного спрямовуючого впливу та визначення у групі.

Аналіз також показав зв'язок між стилями лідерства та рівнем креативності. У хлопців, які виявили схильність до ліберального стилю, виявлено низький рівень креативності. У дівчат відсутня схильність до ліберального стилю, а авторитарний стиль пов'язаний із середнім рівнем креативності.

Отже, гіпотеза дослідження отримала підтвердження на основі проведеного аналізу. Результати вказують на те, що студенти технічних спеціальностей демонструють унікальні психологічні характеристики, що впливають на їхню креативність та лідерські здібності. Зокрема, виявлено, що креативність цієї групи студентів характеризується значним рівнем інтелектуальності, ініціативності, оригінальності мислення, а також здатністю до генерування нових ідей та рішень.

Також виявлено, що є взаємозв'язок між психологічними особливостями студентів технічних спеціальностей та їхнім лідерським потенціалом. Результати свідчать про те, що стилі лідерства, зокрема авторитарний та ліберальний, виявились пов'язаними із рівнем креативності серед юнаків. Зокрема, авторитарний стиль лідерства більше характерний для тих, хто проявляє середній рівень креативності, тоді як ліберальний стиль пов'язаний з низьким рівнем креативності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамчук Л.А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів. *Педагогіка і психологія*. 1997. №3. С.122–125.
2. Аносов І.П., Приходько В.М., Приходько М.І. Соціально-педагогічні основи студентського самоврядування як джерела демократизації вищої школи (управлінський аспект). Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2008. 196 с.
3. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія* / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 14-41.
4. Бабкова-Пилипенко Н.П. Формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки. автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет». Ялта, 2011. 22 с.
5. Байда І.А. Особливості юнацького віку та необхідність їх врахування у навчальному процесі. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Вип. 2. 2010. С. 10 – 12.
6. Білик Л. Діяльнісний підхід до професійної підготовки особистості студента. *Рідна школа*. 2004. №1. С.55 – 57.
7. Беседін М. О. Основи менеджменту: Оцінно-ситуаційний підхід: підручник (модульний варіант). К.: Центр навчальної літератури, 2005. 287 с.
8. Борщ Л. В. Лідерський потенціал та його вплив на гуманістичний розвиток суспільства. Державні економічні механізми та важелі гуманізації суспільства : монографія / керівн. авт. кол. І. К. Бондар. К. : ВД «Корпорація», 2008. С. 91–132.
9. Бузукова О. П. Менеджер, керівник, лідер. *Вісник управління*. 2007. № 5. С. 19–24.

10. Вайнер М.Е. Емоційний розвиток студентів: вікові особливості, діагностика та критерії оцінки. *Корекційно-розвиваюча освіта*. 2008. № 4. С.64.
11. Вайнштейн Л. А. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху. Управління інноваційними проєктами та об'єктами інтелектуальної власності. 2009. С. 37–44.
12. Василькевич Я.З. Особливості взаємозв'язку креативності з когнітивними та особистісними характеристиками студентів. *Психологічні перспективи*. 2012. Випуск 19. С.68–77.
13. Волківська Д. А. Розвиток лідерського потенціалу студентського активу в університетському середовищі. (Дис. канд. пед. наук). Київ, 2016. 455 с.
14. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. К.: Каравела, 2009. 400 с.
15. Горні К. // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 701.
16. Гончарова Н.О. Загальна характеристика ранньої юності. *Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. [Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.Ф. Моргун та інші]; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. С.43–79.
17. Гергель Є.Л. Креативність як проблема творчості. *Вісник Харківського університету*. Харків, 1999. № 460. С. 29-33.
18. Гергель Є.Л. Сучасний стан вивчення проблеми креативності в зарубіжній та вітчизняній психології. *Вісник Харківського університету*. Харків, 2001. № 517. С. 26-31.
19. Дятленко Н. М. Лідерські якості студентів-психологів як складова їхньої професійної компетентності [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/4293/1/N_Diatlenko_KPP_IL.pdf

20. Заброцький М.М. Вікова психологія. Навчальний посібник. К., 2001. 319 с.

21. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

22. Карманенко В. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів економічних університетів. (Дис. канд. пед. наук). Полтава–Умань, 2019. 274 с.

23. Клименко В.В. Психологія творчості: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів. *М-во освіти і науки України, Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна»*. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.

24. Коpecь Л.В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. К.: Києво-Могилянська академія, 2007. 460 с.

25. Кленчу А. М. Провідні тенденції у вивченні проблеми атрактивності особистості. Матеріали II Всеукр. психол. конгресу [«Присвяченого 110-річчю від дня народження Г.С. Костюка»], (Київ, 19-21 квіт. 2010 р.) / за ред. С.Д. Максименка та ін. Т.1.К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. С. 119–123.

26. Краснощок І. П. Розвиток лідерських якостей студентів. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 112. С. 211–219.

27. Кращенко Ю. Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування. (Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук). Київ, 2012. 20 с.

27. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: дис... д-ра. психол. наук: 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». Нац. акад. пед. наук України; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К., 2012. 44 с.

28. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
29. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Слово, 2009. 464с.
30. Моргун В.Ф. Психологічна характеристика підлітка та юнака в багатовимірній теорії особистості. *Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці*. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.Ф. Моргун та ін.]; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. С.80–88.
31. Мороз В.П. Особливості формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів в процесі діяльності органів студентського самоврядування: експертна оцінка. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/lib/11708/1/%> (дата звернення 24.11.2023).
32. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. К.: Вища школа, 2003. 550 с.
33. Позняк Т.М. Розвиток творчих здібностей дитини. *Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України*. К., 2015. №2. С. 66–73.
35. Резнік С. М. Підвищення ефективності управлінської підготовки інженерів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. С. 598-603.
36. Ріпко І. В. Особливості становлення лідерського потенціалу у студентів вищих навчальних закладів. «Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес»: тези допов. Міжнар. наук.-теор. конфер. студ. і аспір. 14-15 квітня 2015 р. : Ч.1. Харків: НТУ «ХПІ» С. 224–225.
37. Рудьєв В.А. Менеджмент. К.: Вища шк., 2010. 589 с.

38. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник. К.: Академвидав 2005. 218 с.
39. Саврасов М.В. Креативність та емоційна активність студента вищого навчального закладу. Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 52. Х.: ХНПК, 2016. С. 115–123.
40. Скібіцька Л.І. Лідерство та стиль роботи менеджера. К.: Центр учбової літератури, 2012. 643 с.
41. Татенко В. О. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину. *Соціальна психологія*. 2003. №1.– С.13–15.
42. Татенко В.О. ЛІДЕР XXI / LEADER XXI. Соціально-психологічні студії. К.: Корпорація, 2004. 198 с.
43. Тітов І.Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності. *Обдарована дитина*. 2008. № 10. С. 56-61.
44. Тітов І.Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонента їхньої суб`єктності. *Обдарована дитина*. 2005. № 9. С. 35-38.
45. Фурман А.В. Психогенеза гендерної ідентичності юнаків і дівчат. *Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 16-17 трав. 2013 р.]*. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 132-134.
46. Ходаківський Є.І. Психологія управління. К: Центр учбової літератури, 2011. 524 с.
47. Хупавцева Н. О. Формування і розвиток лідерських якостей студентів-психологів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Вип. 10. С. 158–164.
48. Чебикін О.Я., Павлова І.Г. Становлення емоційної зрілості особистості. Одеса: СВД Черкасов, 2009. 238с.
49. Шадріна А.В. Психологічні засади проблеми креативного потенціалу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. №4. С. 157–160.

50. Шевченко Н.Ф. Психологічний аналіз креативності як важливої професійної якості майбутнього технолога громадського харчування. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди*. Серія «Психологія». Випуск 51. 2015. С. 285–296.
51. Шапарь В.Б. Психологічний тлумачний словник. Х.: ТЕМП, 2004. 640с.
52. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
53. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Луганськ, 2006. 21 с.
54. Erikson E.H. *Childhood and society*. New York: Norton, 1950. 445 p.
55. Drucret P. Trusting the teacher in the grey-flannel suit. *The economist* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <[www. Economist.com](http://www.Economist.com)>.
56. Guilford J. *The nature of human intelligence*. N.Y., 1968.
57. Graeff P. The Situational Leadership Theory. *Academy of Management Review*. 1983. Vol.8 PP. 285-291.
58. Mednich S.A. The associative basis of the creative process// *Psychol. Review*. 1969. №2. P. 220-232.
59. Torrance Test Creative Thinking. Електронний ресурс. Реж. доступу: [http://www.creashock.be/CREASHOCK/media/DOWNLOADS/Torrance%20Test%20of%20Creative%](http://www.creashock.be/CREASHOCK/media/DOWNLOADS/Torrance%20Test%20of%20Creative%20Thinking)
60. Torrance E.P. Growing up creativity gifted: a 22-years longitudinal study // *Creative child and adult quarterly*, 1980.
61. Torrance E.P. The Nature of Creativity as Manifest in its Testing//*The Nature of Creativity/ Sternberg R.J. (Ed.). Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988. -P. 32-75.*
62. Zaccaro S. J. Organizational leadership and social intelligence. *Multiple Intelligences and Leadership*; Eds. R. E. Riggio, S. E. Murphy & F.J. Pirozzolo. 2002. P. 29–54.

ДОДАТОК А. БЛАНКИ МЕТОДИК

Опитувальник креативності (за Д. Джонсоном)

Контрольний список характеристик творчих здібностей:

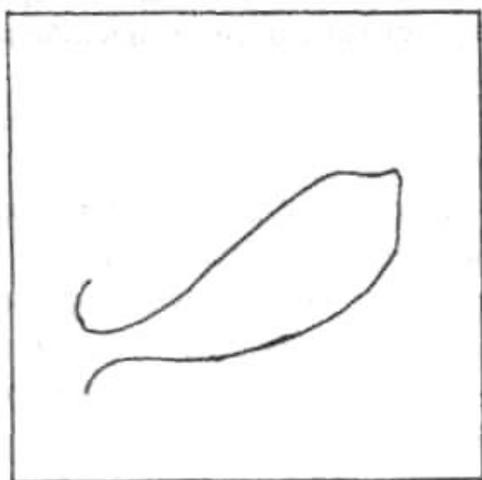
Творча особистість здатна:

1. Відчувати тонкі, невизначені, складні особливості навколишнього світу (чутливість до проблеми, перевага складностей).
2. Висувати й виражати велику кількість різних ідей у певних умовах (швидкість).
3. Пропонувати різні види, типи, категорії ідей (гнучкість).
4. Пропонувати додаткові деталі, ідеї, версії або рішення (спритність, винахідливість).
5. Проявляти уяву, почуття гумору й розвивати гіпотетичні можливості (уява, здатність до структурування).
6. Демонструвати поведження, яке є несподіваним, оригінальним, але корисним для рішення проблеми (оригінальність, винахідливість і продуктивність).
7. Утримуватися від прийняття першої ліпшої думки, типової, загальноприйнятої позиції, висувати різні ідеї й вибирати кращу (незалежність, нестандартність).
8. Проявляти впевненість у своєму рішенні, незважаючи на труднощі, які виникли, брати на себе відповідальність за нестандартну позицію, думку, що сприяє рішенню проблеми (упевнений стиль поведінки з опорою на себе, самодостатність).

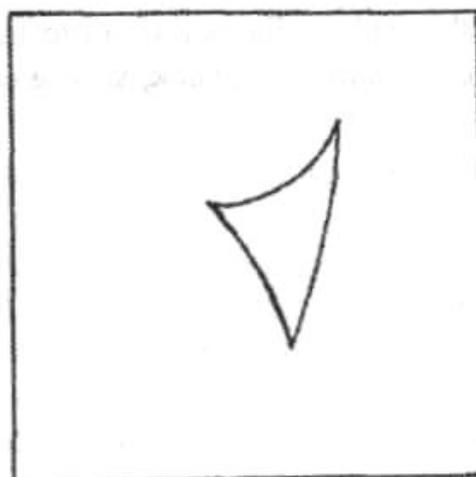
Тест креативності (за Ф. Вільямсом)

Бланк відповідей

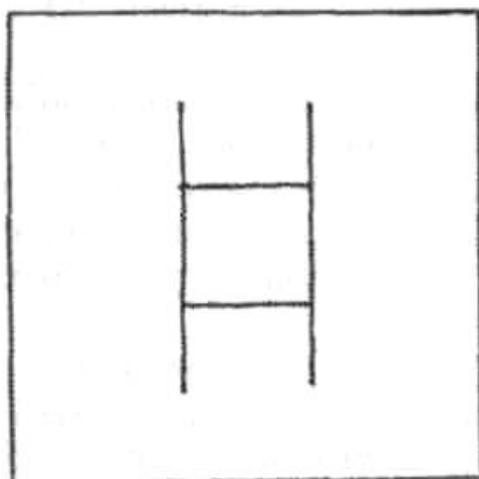
Дата _____ Вік _____

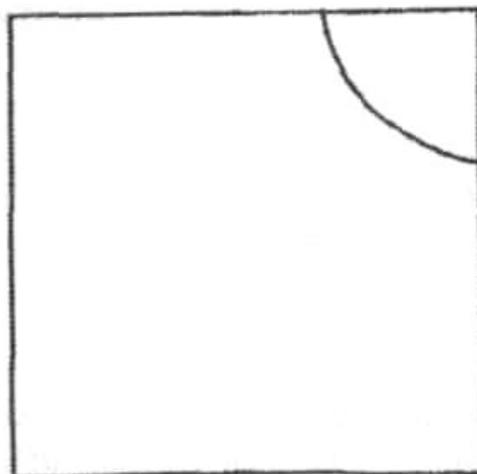
1 _____

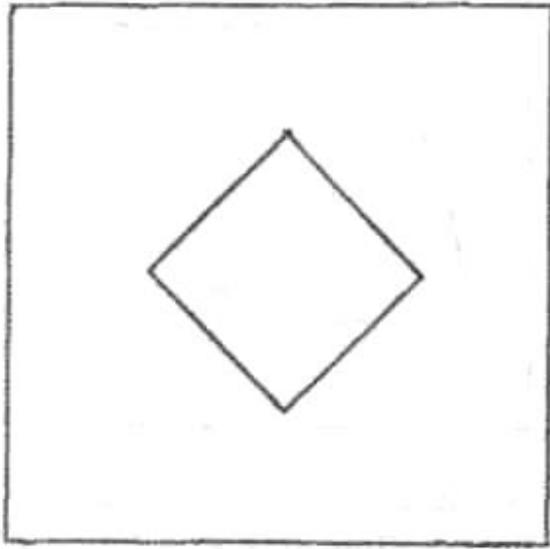
2 _____

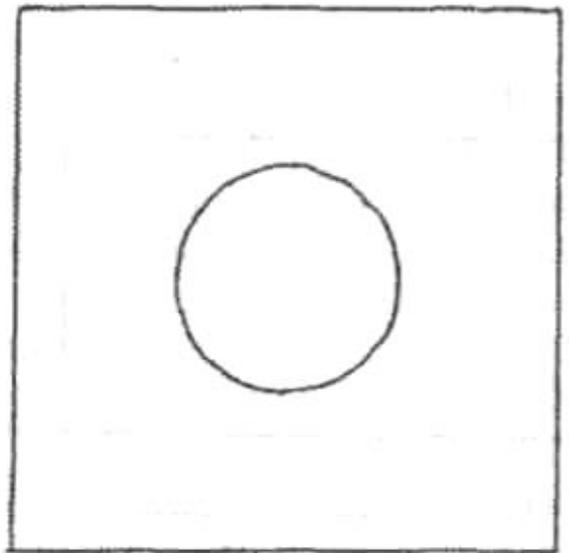
3 _____

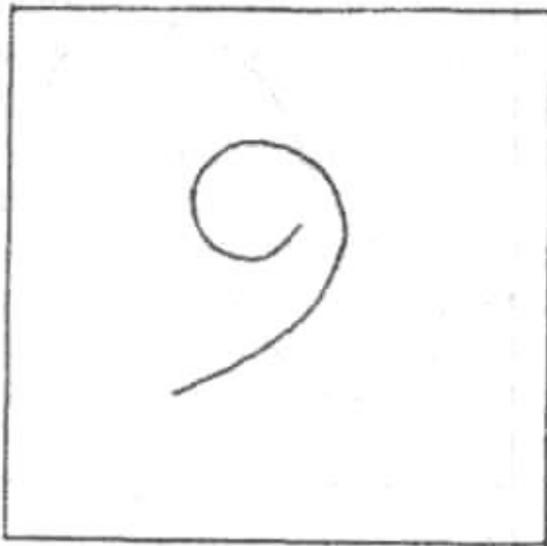
4 _____

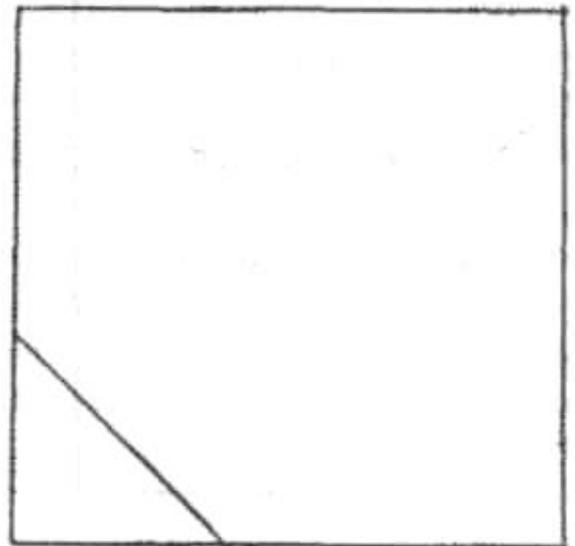
5 _____

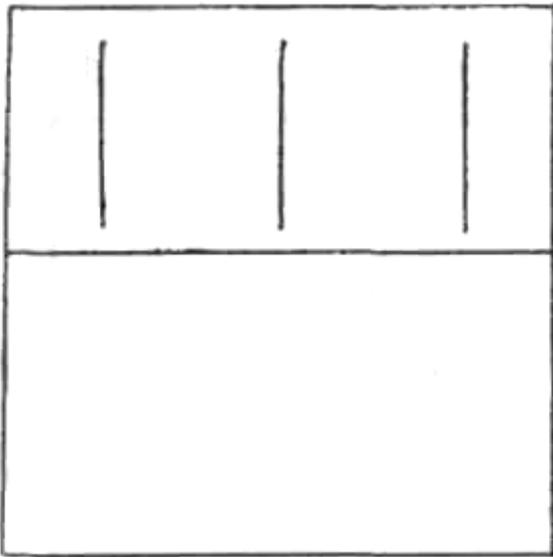
6 _____

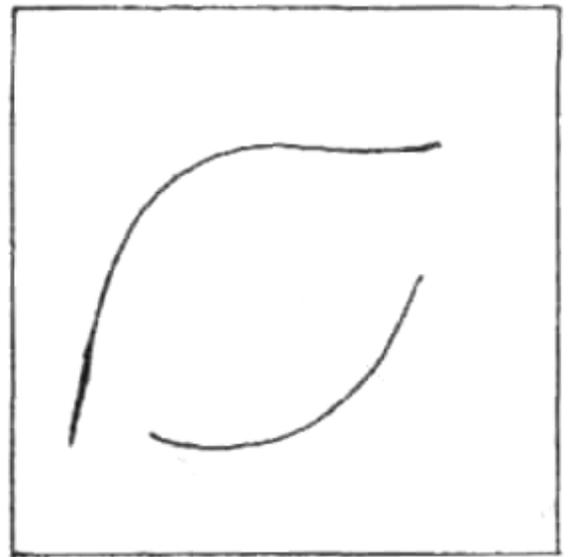
7 _____

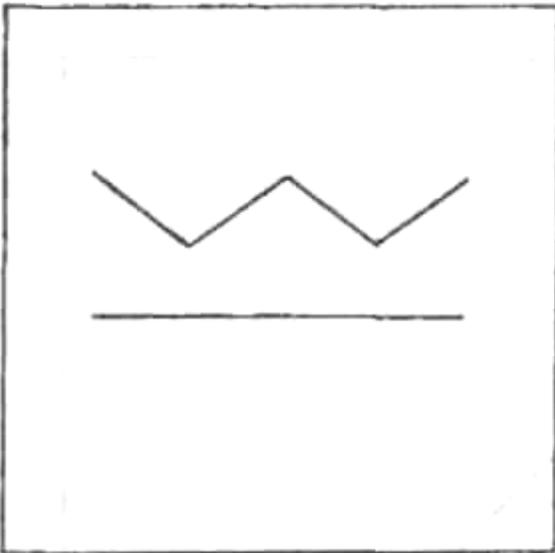
8 _____

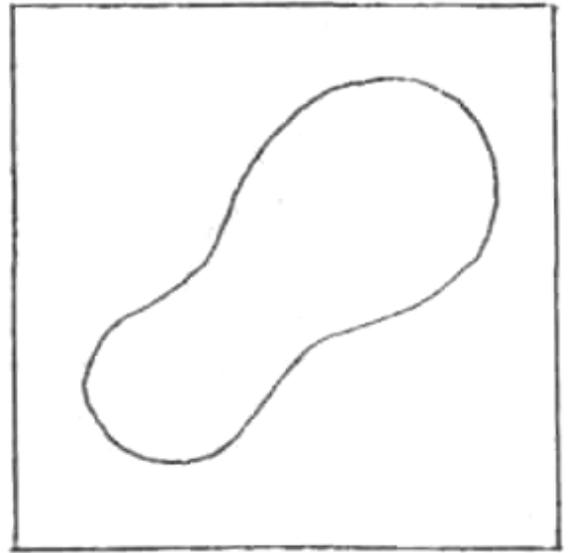
9 _____

10 _____

11 _____

12 _____

**Бланк методики діагностика схильності до певного стилю лідерства
(за Є. П. Ільїним)**

1. При прийнятті важких рішень ви:

1. посподуетесь с колективом;
2. постараетесь не брать на себя ответственность за принятие решения;
3. примете решение единолично.

2. При організації виконання завдання:

1. предоставите свободу выбора способов выполнения задания участникам коллектива, оставив за собой лишь общий контроль;
2. не будете вмешиваться в ход выполнения задания, полагая, что коллектив сам сделает все как надо;
3. будете регламентировать деятельность членов коллектива, строго определяя, как надо делать.

3. При осуществлении контроля над деятельностью подчиненных:

1. будете жестко контролировать каждого из них;
2. доверите осуществление контроля самим подчиненным;
3. считаете, что контроль не обязателен.

4. В экстремальной для коллектива ситуации:

1. будете советоваться с коллективом;
2. возьмете все руководство на себя;
3. полностью положитесь на лидеров коллектива.

5. Строя взаимоотношения с членами коллектива:

1. будете сами проявлять активность в общении;
2. будете общаться в основном, если к вам обратятся;
3. будете поддерживать свободу общения между вами и подчиненными.

6. При управлении коллективом:

1. будете оказывать помощь подчиненным и в их личных делах;
2. считаете, что в личные дела подчиненных нет необходимости «совать»;

3. будете интересоваться личными делами подчиненных скорее из вежливости.

7. В отношениях с членами коллектива:

1. будете стараться поддерживать хорошие личные отношения, даже в ущерб деловым;
2. будете поддерживать только деловые отношения;
3. будете стараться поддерживать и личные, и деловые отношения в одинаковой степени.

8. По отношению к замечаниям со стороны коллектива:

1. не допустите замечаний в свой адрес;
2. выслушаете и учтете замечания;
3. отнесетесь к замечаниям безразлично.

9. При поддержании дисциплины:

1. будете стремиться к беспрекословному послушанию подчиненных;
2. сумеете поддерживать дисциплину без напоминания о ней подчиненным;
3. учтете, что поддержание дисциплины — это не ваш «конек», и не будете «давить» на подчиненных.

10. В отношении того, что о вас подумает коллектив:

1. вам будет безразлично;
2. постараетесь всегда быть хорошим для подчиненных, на обострения не пойдете;
3. внесете коррективы в свое поведение, если оценка будет негативной.

11. Распределив полномочия между собой и подчиненными:

1. будете требовать, чтобы вам докладывали обо всех деталях;
2. будете полагаться на исполнительность подчиненных;
3. будете осуществлять только общий контроль.

12. При возникновении затруднений при принятии решения:

1. обратитесь за советом к подчиненным;
2. советоваться с подчиненными не будете, так как все равно отвечать за все придется вам;

3. примете советы подчиненных, даже если их не просили.

13. Контролируя работу подчиненных:

1. будете хвалить исполнителей, отмечать их положительные результаты;
2. будете выискивать в первую очередь недостатки, что надо исправить;
3. осуществлять контроль будете от случая к случаю (зачем вмешиваться?).

14. Руководя подчиненными:

1. сумеете так приказывать, что задания будут выполняться беспрекословно;
2. будете в основном использовать просьбу, а не приказ;
3. вообще не умеете приказывать.

15. При недостатке знаний для принятия решения:

1. будете решать сами — ведь вы же руководитель;
2. не побойтесь обратиться за помощью к подчиненным;
3. постараетесь отложить решение, может, все образуется само собой.

16. Оценивая себя как руководителя, можете предположить, что вы:

1. будете строгим, даже придирчивым;
2. будете требовательным, но справедливым;
3. к сожалению, будете не очень требовательным.

17. В отношении нововведений:

1. будете скорее консервативны (как бы чего не вышло);
2. если они целесообразны, то охотно их поддержите;
3. если они полезны, добьетесь их внедрения в приказном порядке.

18. Вы считаете, что в нормальном коллективе:

- 1 подчиненные должны иметь возможность работать самостоятельно, без постоянного и жесткого контроля руководителя;
2. должен осуществляться жесткий и постоянный контроль, так как на совесть подчиненных рассчитывать не приходится;
3. исполнители могут быть предоставлены сами себе.

ДОДАТОК Б. ПЕРВИННІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Опитувальник креативності (за Д. Джонсоном)

№	бал	№	бал
1	25	31	23
2	27	32	30
3	30	33	27
4	27	34	32
5	26	35	30
6	18	36	29
7	32	37	30
8	33	38	28
9	29	39	31
10	30	40	26
11	31	41	23
12	33	42	37
13	32	43	27
14	26	44	27
15	32	45	27
16	24	46	30
17	26	47	27
18	34	48	26
19	23	49	29
20	27	50	25
21	27	51	20
22	29	52	25
23	29	53	40
24	28	54	26
25	30	55	24
26	32	56	40
27	29	57	27
28	30	58	26
29	40	59	29
30	31	60	30

Тест креативності (за Ф. Вільямсом)

№	швидкість	гнучкість	оригінальність	розробленість
1	6	5	5	5
2	2	2	12	6
3	3	5	6	21
4	8	5	16	22
5	5	3	21	18
6	9	7	2	3
7	6	8	3	15
8	9	7	6	21
9	10	2	22	5
10	3	10	2	17
11	11	6	16	16
12	1	3	5	32
13	2	11	22	18
14	5	9	32	17
15	3	5	4	16
16	8	2	33	3
17	7	10	5	21
18	6	2	25	5
19	2	5	6	22
20	5	10	26	33
21	3	1	3	2
22	6	7	35	18
23	7	11	8	3
24	2	2	24	21
25	5	9	6	32
26	1	3	24	21
27	7	5	9	5
28	7	5	8	18
29	2	7	18	4
30	5	8	16	16
31	2	10	8	5
32	8	2	17	15
33	3	7	6	3
34	6	5	18	30
35	5	3	3	16

36	2	5	22	6
37	5	11	16	17
38	1	1	8	3
39	8	6	24	21
40	10	6	6	5
41	2	5	16	16
42	6	7	15	15
43	9	2	15	4
44	3	7	12	13
45	1	5	18	7
46	5	7	16	8
47	2	7	35	31
48	5	5	16	9
49	11	5	16	14
50	6	2	36	8
51	5	7	13	9
52	7	5	34	29
53	3	8	16	13
54	2	11	16	31
55	1	6	15	11
56	5	8	15	12
57	6	10	35	2
58	11	8	18	12
59	5	7	13	15
60	6	11	22	14

**Первинні результати діагностики за методикою дослідження стиля
лідерства (за Є. П. Ільїним)**

№	Стилі лідерства		
	Авторитарний	Демократичний	Ліберальний
1	+31	20	9
2	+		
3	+		
4		+	
5	+		
6			+
7		+	
8		+	
9	+		
10		+	
11		+	
12	+		
13			+
14			+
15		+	
16	+		
17		+	
18			+
19	+		
20		+	
21	+		
22		+	
23	+		
24	+		
25	+		
26		+	
27			+
28	+		
29		+	
30	+		
31	+		
32	+		
33	+		
34		+	
35			+
36	+		
37		+	
38		+	

39	+		
40	+		
41		+	
42	+		
43	+		
44		+	
45	+		
46			+
47		+	
48	+		
49			+
50	+		
51			+
52	+		
53		+	
54	+		
55	+		
56	+		
57		+	
58	+		
59	+		
60		+	